

Szemponatok az *i*-zés vizsgálatához.

BEVEZETÉS.¹

Az *i*-zés a magyar nyelvészeti irodalom egyik sokat vitatott, de megnyugtató módon még meg nem oldott kérdése.

FÜR ISTVÁN (Az *i*-zés állapota a mai magyar nyelvjárásokban. Szeged, 1930. 3) nézete szerint a magyar nyelvtudománynak az *i*-zéssel kapcsolatban négy kérdésre kell megfelelnie: „1. Mióta? 2. mely vidékeken? 3. mely szavakban és suffixumokban? 4. miért éppen csak ezekben ejtenek köznyelvi *é* helyén *i*-t?” Véleményem szerint ezekhez a kérdésekhez hozzá kell tennünk még a következőt: 5. Mi a szerepe az *i*-zésnek a) mint hangfejlődésnek az érintett nyelvjárás hangrendszerének kialakulásában, b) mint állapotnak az illető nyelvjárás hangrendszerében?

Az 1. kérdésre — nyelvjárási emlékek híján — nem tudunk felelni nyelvemlékeinknek (ideértve a szórványadatokat is) az *i*-zés szempontjából történő áttanulmányozása nélkül. A 2. kérdésre sem tudunk megfelelni addig, amíg az egész magyar nyelvterület nyelvjárásait nem ismerjük. A 3. kérdéssel is hasonlóképp vagyunk, mert ARANY JÁNOS alapvető tanulmánya óta (Az *é*-t *i*-re váltó tájszólásról. Összes Prózaí Művei, Franklin h. és é. n. 976—88) alig néhány helyről közölték az *i*-ző szavak és járulékok többé-kevésbé teljes jegyzékét.

A 4. kérdés megoldására van ugyan egy általában elfogadott magyarázat: a XVI. század előtti *é* > *i* zártabbá válása,² amely általában ARANY JÁNOS és BUDENZ JÓZSEF eredményeire épült. Véleményem szerint azonban ez a magyarázat BALASSA JÓZSEFNEK (A magyar magánhangzók történetéhez: NyK. XXIV, 258—86) és MUNKÁCSI BERNÁTNAK (A magyar magánhangzók történetéhez: NyK. XXV, 168—77) az *i*-zés, illetőleg az *e*:*é* hangok eredetéről vallott felfogása és PAIS DEZSŐ (1939—1940. évi) egyetemi előadásában elhangzott és a NyK. LII. kötetében közzétett hozzászólása értelmében, nem különben jelen dolgozatom eredményeinek a figyelembevételével felülvizsgálatra, illetőleg kiegészítésre

¹ Ez a dolgozat még 1944-ben készült, de akkor a háborús viszonyok miatt, és később a háború okozta gazdasági nehézségeink közepette nem jelenhetett meg. Így módomban volt utólag beledolgozni a felszabadulás után megjelent irodalmat is, de a dolgozat felépítését és módszertani alapjait változtatás nélkül meghagytam.

² Vö. FÜR i. m.; HORGER ANTAL, A magyar nyelvjárások (1934) 54 kk.; LAZICZIUS GYULA, A magyar nyelvjárások (1936), 26—9.

szorul. Az 5. kérdésre Laziczius Gyula (i. m. 30—31) felelt meg, amikor kimutatta, hogy az *i*-zés kialakulása az érintett nyelvjárásbeli hosszú magánhangzók rendszerének egyszerűsödését jelentette, illetőleg rámutatott arra, hogy az *i*-zésnek a mai nyelvjárásokban sajátos jelentésdifferenciáló szerepe van.

Láthatjuk tehát, hogy a magyar nyelvjárásokbeli *i*-zés nem egyszerű kérdés, hanem több összetett és nehéz kérdésnek a szövevénye. Világos, hogy az *i*-zés összefoglaló tárgyalásával nem juthatunk biztos eredményekre mindaddig, amíg az említett részletkérdéseket teljességgel nem tisztázzuk. Az *i*-zés vizsgálói egyetértenek abban, hogy a legfontosabb és a legsürgetőbb feladat az *i*-zés egész anyagának összegyűjtése egy-egy nyelvjárási egységen belül.¹ Ennek a feladatnak az elvégzése annál is sürgetőbb, mert az iskola, sajtó és a rádió útján terjedő irodalmi nyelv ma már minden nyelvjárásunkat eléri és kiegyenlítő hatásával fokozatosan megszünteti a nyelvjárási sajátságokat.

A most újult erővel meginduló és fokozódó ütemű és méretű nyelvjárási gyűjtőmunkától jogosan várhatjuk az *i*-zés teljes anyagának összegyűjtését az egész magyar nyelvterületről. Az *i*-zés kialakulásának megfejtése szempontjából kívánatos volna azonban, hogy az *i*-ző anyag gyűjtése mindenütt nagyjából egységesen alkalmazott szempontok alapján történjék. Kétségtelen ugyanis, hogy a gyűjtés csak így eredményezhet olyan egyretű és egyforma értékű anyagot, amilyen egy ilyen szövevényes kérdéscsoport megoldásához feltétlenül szükséges.

Dolgozatomnak hármas célja van.

1. Az *i*-zést érintő eddigi vizsgálódások módszereinek és eredményeinek megbírálása alapján meghatározni az *i*-zést mind a szinkronia, mind a diakronia szempontjából, azaz megállapítani az *i*-zés vizsgálatának anyagát a leíró és a történeti nyelvtudomány számára s ezzel kapcsolatban néhány szempontot adni az *i*-zés további vizsgálatához.

2. A mai martosi *i*-ző anyag közzétételével hozzájárulni az *i*-zés teljes anyagának a későbbi vizsgálódások számára történő összegyűjtéséhez.

3. A martosi anyagból adódó nyelvtörténeti tanulságok alapján megbírálni az *i*-zés kialakulásáról eddig vallott felfogást és ezzel újabb szempontokat adni az *i*-zés történetének vizsgálatához.

¹ Vö. pl.: Trócsányi Zoltán: A XVI. századbéli nyomtatványok e-
jelölései. 1908, 52—3; Végh József: A felső nyelvállású hosszú hangzók a békési
nyelvjárásban. Debrecen, 1939, 5; Szabó István: Az *i*-zés esetei a békési nép-
nyelvében. Debrecen, 1941, 3.

I. AZ Í-ZÉS VIZSGÁLATÁNAK ANYAGA ÉS PROBLÉMÁI.

1. Az *i*-zés meghatározása.

Ha az *i*-zéssel foglalkozó eddigi leírásokat és nyelvtörténeti tanulmányokat bíráljuk, rögtön néhány módszertani fogyatékosagra kell rámutatnunk: *a)* az *i*-zés meghatározásának és az ebből természetesen adódó feladatok világos megjelölésének hiánya; *b)* a szinkronikus és diakronikus nyelvszemlélet szempontjainak összekeverése a leíró és nyelvtörténeti tanulmányokban; *c)* az *i*-zés kiszakítása szerves összefüggéseiből. Ezeknek a módszertani hiányoknak tulajdoníthatjuk nagyrészt azt, hogy az eddig gyűjtött és közölt *i*-ző anyag nem egyforma értékű, és így az *i*-zéssel kapcsolatos kérdések megoldását nem teszi lehetővé.

Ha mármost olyan szempontokat akarunk adni az *i*-zés vizsgálatához, amelyek alkalmazásával az eddigi tévedésektől mentesen láthatunk a kérdés megoldásához, illetőleg az ehhez szükséges nyelvjárási anyag összegyűjtéséhez, mindenekelőtt meg kell határozni az *i*-zést mind a szinkronia, mind a diakronia szempontjából és e meghatározások alapján meg kell jelölnünk az *i*-zés leíró és történeti vizsgálatának anyagát, szemügyre kell vennünk továbbá az eddigi munka módszertani kuszáltságát, végül pedig fel kell derítenünk az *i*-zéssel szervesen összefüggő egyéb nyelvjárási jelenségeket.

Az *i*-zés (leíró és történeti szempontból való) meghatározása azért is fontos, mert amióta nyelvjárási irodalmunkban is felbukkant a szinkronia szempontja, egyesek — igaz, csak szóbelileg — kételyt igyekeztek támasztani az iránt, hogy vajjon szabad-e *i*-zésről beszélni tisztán leíró szempontból is. Természetesen csak olyanok hangoztatták ezt a kételyt, akik az *i*-zésben csupán csak hangfejlődést, mégpedig csak *é* > *i* hangfejlődést láttak.

Véleményem szerint itt szó sem lehet vitáról. Az *i*-zést ugyanis kétféleképpen szemlélhetjük, s ennek megfelelően két külön értelmezéssel használhatjuk ezt a kifejezést.

A) Szemlélhetjük az *i*-zést először is a szinkronia szempontjából, mint a nyelvnek olyan állapotát, amelyre jellemző az *i* fonéma fokozott felhasználása, vagyis fokozott funkcionális megterhelése. Az *i*-zés a szinkronia szempontjából ugyanis nem más, mint az *i* fonémának eluralkodása a nyelvjárásban más fonémák rovására.

A magánhangzók funkcionális megterhelésének megoszlása feltétlenül jellemző egy-egy nyelvjárásra.

Ha az *i* fonéma kihasználásának tekintetében vizsgáljuk a mai magyar nyelvjárásokat, megállapíthatjuk, hogy bizonyos nyelvjárásokban egy sereg olyan szóban és járulékbán van *i*, amelyekben mind az irodalmi nyelv és a köznyelv, mind a nyelvjárások egy része (az *i* helyén) más hangot ejt. Ahhoz tehát, hogy a mai nyelvállapot szempontjából jól megítélhessük az *i*-zés miben-

létét és mértékét, tekintetbe kell vennünk a vizsgált nyelvjárás, illetőleg általában nyelvjárásaink minden *i*-t tartalmazó elemét.¹

B) Szemlélhetjük azonban az *i*-zést a diakrónia szempontjából is, mint az *i*-re irányuló hangfejlődéseknek az eredményét. Ebből a szempontból *i*-zésnek kell neveznünk mindazoknak a hangfejlődéseknek az összességét, amelyek az *i*-zést, mint állapotot létrehozták.

E meghatározásból önként következik, hogy az *i*-zés nyelvtörténeti szempontú vizsgálatába bele kell vonnunk mindazokat a hangfejlődéseket, amelyek nyelvjárásilag vagy a köznyelvben *i*-t eredményeztek.

Tehát: az egynyelvjárásbeli *ír* 'scribit' és *ír* 'valet' igealakok, valamint a *bi* 'bő' melléknév a szinkrónia szempontjából egyformán *i*-zők: mind a két ige és a melléknév egyformán beletartozik a nyelvjárás szinkronikusan felfogott *i*-zésének körébe. Az *ír* 'scribit' ige a nyelvjárás diakronikusan felfogott *i*-zésének körébe azonban nem tartozik bele, mert *i*-je nyilvánvalóan eredeti; az *ír* 'valet' viszont már beletartozik, mert ebben a szóban $e > i$ hangfejlődés történt. De idetartozik a *bi* 'bő' melléknév is, mert ez is egy *i*-t eredményező — eddig még nem tisztázott — hangfejlődés eredménye.

Ezek szerint tehát mind leíró, mind pedig történeti nyelvjárási tanulmányban nyugodtan beszélhetünk *i*-zésről és *i*-ző alakokról. Ez egészen természetes is, mert minden nyelvi jelenség szerves része egy megadott nyelvallapotnak, egyben pedig olyan tény is, amelynek multja, története van.

Ez a meghatározás lényegében nem új. Ily módon határozta meg L a z i c z i u s is pl. az *ö*-zést (Általános nyelvészet, 93—94).

Hasonlóképen az ó-magyar emlékekben megfigyelt és nyelvjárasi sajtáságként magyarázott *i* ~ *ü* váltakozást a fenti kettős értelemben szintén joggal nevezhetjük *i*-zésnek, illetőleg *ü*-zésnek, mert egyes emlékekben pl. feltűnően sok az *i*-s, illetőleg *ü*-s szó, ami az *i*, illetőleg *ü* fonéma fokozott funkcionális megterhelését jelenti, szemben az *i*-nek, illetőleg *ü*-nek más (nyelvjárású) emlékekben megfigyelhető kihasználásával. Így nézve a dolgot, az ó-magyar *i*-zést, illetőleg *ü*-zést még csak leíró szempontból — mint állapotot — vettük szemügyre, de felfoghatjuk mint történeti folyamatot is, ha azt nézzük, hogy milyen változások idézték elő az ó-magyar emlékekben az *i*-s, illetőleg *ü*-s alakok elszaporodását.

2. Az *i*-zés eddigi értelmezésének bírálata.

Régebbi nyelvészeti irodalmunkban kialakult az *i*-zésnek bizonyos hagyományos értelmezése.

Ennek a hagyományos értelmezésnek a képviselői az *i*-zést ugyan jellemző

¹ Ha történetesen ismernők minden egyes nyelvjárásunkban az egyes fonémák funkcionális megterhelésének mértékét, akkor kiszámíthatnók az egyes fonémák kihasználásának a magyar nyelvre jellemző átlagát, és ehhez az átlaghoz viszonyítva az egyes nyelvjárásokban fokozatokat állapíthatnánk meg a fonémák funkcionális megterhelése tekintetében. Az *i*-zés (*ö*-zés, *é*-zés, *u*-zás stb.) meglétét és mértékét az illető nyelvjárásban tehát megállapíthatnók úgy is, hogy megvizsgáljuk, milyen mértékű az *i* (*ö*, *é*, *u* stb.) fonéma funkcionális kihasználása a nyelvjárás egyéb fonémáinak kihasználásához viszonyítva. Hangstatistikával azonban a magyar nyelvészeti irodalomban eddig keveset foglalkoztak. Mindössze Tolnai Vilmos, Tarnóczy Tamás és Arany A. László kutatásaira hivatkozhatunk csupán, de ezek — sajnos — nem mind olyanok, hogy szilárdan építhetnénk rájuk. Vö.: Tolnai Vilmos: A nyelvek szépségéről MNy. XVII, 28—32; Ua., Halhatatlan magyar nyelv MNy. XX, 50—9; Tarnóczy Tamás: A magyar magánhangzók eloszlása MNy. XXXVIII, 352—7; Arany A. László: Kolon nyelvjárásának fonológiai rendszere. Bevezetés a szerkezeti nyelvjárásba; Szlovákiai Magyar Közlemények 3. Pozsony, 1944, 141—158.)

állapotnak tekintették, ezt az állapotot azonban egyetlen egynemű hangfejlődés: az $\acute{e} > i$ zártabbaválás eredményének tartották. A szinkroniából kiinduló szemléletükbe tehát a diakrónia szempontjait vitték bele, és ezzel egyidejűleg az i -zés leíró fogalmát meg is szűkítették: kirekesztették belőle az eredeti i -t őrző, illetőleg az irodalmi és a köznyelvben is i -vel hangzó elemeket. Sőt, az i -zés diakrónikus képét szintén megsűkítették, amikor kirekesztették belőle a más hangfejlődések (nem az $\acute{e} > i$ zártabbaválás) eredményeként jelentkező i -s elemeket is. Ennek a zavaros értelmezésnek az alapján aztán természetesen nem tudták megrajzolni sem az i -zés mai állapotát, sem pedig kialakulását. Mind leíró, mind történeti vizsgálódásuk tárgyát ugyanis csak azok az i -s szavak és járulékok képezték, amelyekben az i -t az illető nyelvjárásnak egy korábbi állapotához képest új elemnek, pontosabban véve egy bizonyos egynemű hangfejlődés ($\acute{e} > i$ zártabbaválás) eredményének tartották. A nyelvjárásnak ez a korábbi állapota azonban szinte mindenkor csak fikció volt, hiszen nyelvjárásilag pontosan meghatározható és földrajzilag pontosan elhelyezhető nyelvemlékeink nincsenek, a helyszínen fellelhető írásokat (anyakönyveket, városi és községi jegyzőkönyveket, árva- és gyámkönyveket, szerződéses fogalmazványait, peres iratokat stb.) nyelvjárástörténeti tanulmányokban eddig nem, vagy alig használták fel. Mint az eddigi történeti szempontú nyelvjárási tanulmányokban általában szokták, az i -zés történetének vizsgálata során is a köznyelvet azonosították a korábbi nyelvállapottal: fejlődésről beszéltek ott, ahol az előzmények ismeretének hiányában legfeljebb csak megfelelésről lehetett volna beszélni. Hiba volt természetesen az is, hogy a vizsgálódás alapjául szolgáló i -ző anyagot olyan nyelvjárási közlésekből és leírásokból vették, amelyek nem az i -zés szempontjából készültek.

Ezek után megállapíthatjuk, hogy az i -zésnek és általában az i -zéshez hasonló nyelvi jelenségeknek ez a nyelvtörténeti értelmezése nem volt helytálló, mert a jelenséget a mai nyelvállapotnak egy vélt korábbi nyelvállapottal való összehasonlítása alapján határozta meg. Ezt a korábbi nyelvállapotot ugyanis a nyelvjárások esetében egyáltalán nem ismerjük, az irodalmi nyelv esetében pedig csak egy évszázaddal korábbi állapotról beszélhetünk, mert ennekelőtte mai értelemben vett — mindenhol mindenrendű magyarul író egyént egyformán kötelező — irodalmi nyelvünk nem is volt. A vélt korábbi nyelvállapotnak a mai köznyelvvél való azonosítása pedig éppenséggel helytelen, mert az egész magyar nyelvterületen élő köznyelv előfeltétele az egységes irodalmi nyelv; nyugodtan mondhatjuk tehát, hogy országos használatú köznyelvünk is csak most kezd lenni. B u d e n z, B a l a s s a, M u n k á c s i és P a i s szempontjai és eredményei pedig azt mutatják, hogy indokolatlan, tehát helytelen történeti szempontból az i -zést csupán az $\acute{e} > i$ zártabbaválás eredményének tartani.

Az elmondottakból néhány tanulság kínálkozik az i -zés további vizsgálata számára.

A) Az i -zés és minden nyelvjárási jelenség történeti vizsgálatánál abbó kell kiindulnunk, hogy nincs megfelelő nyelvjárástörténeti anyagunk, amelynek alapján megállapíthatnók a jelenség történetét s meghatározhatnók a jelenség szerepét a nyelvjárástörténetében.

Nyelvjárástörténeti emlékek híján tudniillik — pusztá összehasonlítással — nem dönthetjük el, valóban bizonyos hangváltozás eredménye-e pl. minden ma i -zőnek látszó elem i -je, s ha hangfejlődésről van szó, kétséges, vajjon nem fordított-e az iránya: nem éppen az eredetinek tartott alak-e a

fejlemény, az *i*-zõ alak pedig az eredeti; végül nem tudhatjuk, vajjon nem több külön hangfejlődés eredménye-e a vizsgált és a többi nyelvjárásbeli *i*-zõ alak.

Világos tehát, hogy önkényesen járunk el, ha az *i*-zést már eleve csak egyetlen bizonyos *i*-re irányuló hangfejlődés eredményeként fogjuk fel. Tekintve, hogy a hangfejlődés tényének megállapításában alapul csak a más nyelvjárás és a mai irodalmi és köznyelvi megfelelésekkel való összehasonlítás szolgálhat, az *i*-zés ilyen szemlélésével ingoványra kerülünk.

B) Ha tehát egy nyelvjárás *i*-zését akarjuk vizsgálni, először is össze kell állítanunk a nyelvjárás valamennyi *i*-t tartalmazó elemét, hogy megállapíthassuk az *i*-zés, azaz az *i* fonéma funkcionális megterhelésének mértékét az illető nyelvjárásban. Ezután következhetik e nyelvállapot előzményeinek a vizsgálata. Azok az *i*-zõ nyelvelemek azonban, amelyek mind az irodalmi és a köznyelvben, mind pedig az összes többi nyelvjárásban *i*-zõk, az *i*-zés történetének vizsgálatában aligha jönnek már tekintetbe, mert igen valószínű, hogy eredeti *i*-t őríznek. A fennmaradó *i*-zõ elemeket azután szigorú nyelvtörténeti vizsgálat tárgyává kell tennünk: össze kell állítanunk az *i*-zõ nyelvelemek nyelvtörténeti adatait és mai nyelvjárásbeli változatait, szükség esetén vissza kell mennünk a rokon- vagy átadó nyelvi megfelelésekig is, majd ezek egybevetéséből ki kell következtetnünk az eredetinek feltehető magyar hangalakot. Ha ezt a munkát elvégeztük, felderítettük a történeti szempontból is *i*-zõknek tekinthető nyelvelemek *i*-jének valószínű eredetét. Biztos és megcáfolhatatlan hangfejlődésekről azonban még ezután sem beszélhetünk, mert az *i*-zõ elemek folytonosságát az illető nyelvjárásban nem ellenőrizhetjük, és így nem szabad kizárnunk a más nyelvjárásból való kölcsönvétel vagy esetleg még az idegen nyelvi hatás érvényesülésének a lehetőségét sem az *i*-zés kialakulásában.

3. Az *i*-zés rendszertani összefüggései: az *é*-zés és *ie*-zés.¹

Ha az *i*-zést a nyelvi rendszer szempontjából vizsgáljuk, olyan összefüggésekre bukkanunk, amelyeket az eddigi kutatások figyelmen kívül hagytak.

A) Akár a szinkronia, akár a diakronia szempontjából vizsgáljuk az *i*-zést, világossá válik előttünk, hogy az *i*-zés összefügg az *é*-zés kérdésével.

Az *i*-zés történeti szemléletével kapcsolatban általában ezt eddig is elismerték, mégsem szenteltek nagyobb figyelmet az *é*-zés kérdésének. Már L a z i c z i u s rámutatott az *é*-zés kérdésének elhanyagoltságára, rámutatott ennek okaira és hangsúlyozta az *i*-zés és *é*-zés párhuzamos vizsgálatának szükségességét. A nyelvjárásleírók már csak azért sem foglalkoztak különösebben az *é*-zéssel — és most L a z i c z i u s (MNyj. 24—30) után idézem —, „mert a köznyelvi és irodalmi nyelv is erősen *é*-zõ, s így azoknak, akik a népnyelvet csak az eltérések számbavételéért vizsgálták, nem igen keltette fel a figyelmét... Fokozza a nehézséget, hogy általában nem is látták világosan a kérdést, főleg azt nem látták, hogy lehet t á g a b b és s z o r o s a b b (A ritkítás tölem | S. B.) értelemben vett *é*-zsről beszélni. Leginkább még azt feszegették, mikor lett a hajdani *é*-ből *é*?... Pedig nyilvánvaló, hogy az *é* > *é* záródást nem szabad kiszakítanunk természetes összefüggéseiből, nevezetesen nem szabad elválasztanunk attól a kérdéstől, hogy mi lett ugyanabban a nyelvjárásban az egykori *é*-ből?... Ha így tesszük föl a kérdést, akkor rögtön látnivaló, hogy a nyelvjárások egy részében az *é* > *é* záródással együtt járt egy *é* > *i* záródás is, másutt viszont nem: a hajdani *é* megmaradt változatlanul. Tehát a szél 'Wind' (vö. szelek) ~ szél 'Rand' szópárból szél 'Wind' ~ szil

¹ Az *é* az egész tanulmányban emelkedő kettős hangzót jelöl.

'Rand' lett, (az *i*-zõ nyelvjárásokban, amelyeknek *é* ~ *é*-je csak *t á g a b b* (A ritkítás tőlem! S. B.) értelemben tekinthető *é*-zésnek), vagy pedig összeeséssel *szél* 'Wind' és 'Rand' jelentéssel. *S z o r o s a b b* (A ritkítás tőlem! S. B.) értelemben csak ez utóbbiakat nevezhetjük *é*-zõ nyelvjárásoknak. ... Ahol mármost az *é* > *é* együtt járt az *é* > *i*-vel, ott különösebb probléma nem adódik. Egészen világos, hogy ott a kettõs változás egy összetett folyamatot képez, és ezt kettõszakítanunk nem szabad. Ilyen formán az *i*-zõ nyelvjárások *é*-zése az *i*-zés fejezetébe tartozik és ott tárgyalandó." (A ritkítás tőlem! S. B.)

Lazicius idézett mûve ugyan még 1936-ban jelent meg, eredményeit és szempontjait mégsem érvényesítették az *i*-zés újabb irodalmában: az *i*-zõ nyelvjárások tágabb értelemben vett *é*-zését nem tárgyalták az *i*-zéssel együtt, illetõleg vele párhuzamosan.

Tudomásom szerint azóta csak a debreceni iskola tagjai (Csúry Bálint és legújabban Bárczi Géza tanítványai) közöltek *i*-zõ anyagot.

A debreceniek helyesen látták meg addigi nyelvjárási tanulmányaink módszertani kuszáltságát, következtelenségeit, és a nyelvjárási anyaghoz módszeresen igyekeztek közeledni: részletesen leírták a vizsgált hangtani jelenségeket és bõséges nyelvjárási anyaggal szerelték fel leírásaikat. Nagy haladás ez a korábbi nyelvjáráskutatás eljárásával szemben. De a debreceniek is csak látszólagosan kapcsolták ki a köznyelvbõl való eredeztetést a nyelvjárási jelenségek leírásából és náluk is megmaradt pl. az *i*-zésnek *é* > *i* értelmezése (vö. pl. Szabó István i. m.), végül a kikövetkeztetett, illetõleg összetételekbõl elvont szavakat továbbra is úgy kezelték, mintha azok önállóan élõ szavak volnának.¹ De ez lett volna még a kisebb hiba. Sokkal nagyobb hiba volt az, hogy a leíró módszer következetes érvényesítését csak abban látták, hogy a vizsgált jelenséget a lehető legrészletesebben megvilágítsák, de mindig csak önmagában, mindig elszigetelten, tehát természetes összefüggéseibõl kiszakítva. Ez a hiba — tudjuk — az *i*-zés egyeduralgó értelmezésének öröksége volt a debrecenieknél is.

A debreceniek nyilván úgy vélték, hogy az *é*-zésnek az *i*-zés vizsgálatába való bevonásával megsértik a szinkronikus nyelvszemlélet elveit és azzal tévesen azonosított leíró módszerüket. Tévedésük onnan eredt, hogy — mint az imént már említettem — elszigetelten és nem a nyelvjárás rendszerében nézték a vizsgált jelenségeket. Ezért vagy nem vették észre, vagy egyszerűen nem akarták figyelembe venni a vizsgált jelenségeknek — csak a nyelvjárás rendszerében érthetõ — kísérõ jelenségeit, pl. az *i*-zést kísérõ tágabb értelemben vett *é*-zést. Ha pedig mégis meglátták a rendszertani összefüggést az *i*-zés és az *é*-zés, illetõleg más jelenségek közt, nem az *i*-zés címén tárgyalták ezt a jelenséget, hanem óvatosan megfogalmazott más címet kerestek számára (pl. Imre Samu: Az *é* hangok állapota a felsõöri nép nyelvében, Kolozsvár, 1942).

Lazicius ugyan a tágabb értelemben vett *é*-zést a diakrónia szempontjából utalta az *i*-zés fejezetébe, én azonban az *i*-zésnek a nyelvállapot szempontjából való meghatározására támaszkodva, a szinkrónia szempontjából is az *i*-zés fejezetébe utalom az *i*-zõ nyelvjárások *é*-zését. Világos ugyanis, hogy az *i* fonéma fokozott funkcionális felhasználása az *é* fonéma rovására történik, és hogy az *i*-zés szinkronikus kiterjedésérõl csak úgy

¹ Vö. erre dolgozatom II. része 2. fejezetének 4. bekezdését és a II. rész 5. fejezetének D. pontját.)

kapunk tiszta képet, ha ismerjük ugyanabban a nyelvjárásban az *é-zés* kiterjedését is. A szinkronia követelményeinek egy leíró nyelvjárási tanulmányban tehát éppen akkor teszünk hiánytalanul eleget, ha az *i-zést* a tágabb értelemben vett *é-zéssel* együtt vizsgáljuk.

B) Van nyelvjárás, amelyben az *é-zésen* kívül az *i-zés* kísérő jelenségeként jelentkezik az *ie-zés* is. Ha például megvizsgáljuk a felsőöri magyar nép nyelvét, azt látjuk, hogy ebben a nyelvjárásban az *i-ző* *bíke* 'béke', *bír* 'bér', *csíp* 'csép', *di* ~ *dil* 'dél' (napszak), *ig* 'brennt', *il* 'él' (ige), *fil* 'fél' (ige), *kik* 'kék', *mi-mül-mij* 'mély', *szíp* 'szép', *szít* 'szét', *vít* 'vét' stb. mellett élnek az *ie-ző* *biéka*, *biéna*, *iér*, (*eret*, *erek*, *eres*), *iérce*, *iérdém*, *dzsiémánt*, *kiés*, *piélda*, *miész* (*meszet*, *meszes*), *riéz* (~ *rezet*, *rezes*), *siéle*, *tié* (~ *tejet*, *tejes*, *teje*) stb. és az *é-ző* *és*, *Jézus*, *prédikál*, *béder* 'zivatar', *békni* 'hosszúkás, péksütötte kenyér', *prézli* 'zsemlyemorzsa', *rékli* 'vékony női bluz' stb. alakok.¹ Ebben a nyelvjárásban az *i-zés* mértéke természetesen nem állapítható meg az *ie-zés* és az *é-zés* mértékének megállapítása nélkül. Világos tehát, hogy az ilyen nyelvjárás *i-zésének* tanulmányozásából nem rekeszthetjük ki az *ie-zés* és *é-zés* tanulmányozását.

C) Az *i-zéssel* foglalkozó eddigi nyelvjárási közlésekben és tanulmányokban a szerzők gyakran helytelenül kitértek az *i-zésre* is. Tévedésük onnan eredt, hogy sem leíró, sem nyelvtörténeti szempontból nem határozták meg az *i-zést*. Ennek az eljárásnak a következményeképpen az *i-zést* általában bizonyos *i-re* irányuló egyetlen hangfejlődés, nevezetesen az *i>i* rövidülés eredményeként fogták fel és így az *i-zés* függvényeként tárgyalták.²

Az *i-zésnek* illetén felfogása és tárgyalása természetesen helytelen: világos, hogy az *i-zést* leíró szempontból önálló jelenségnek kell tekintenünk, mert közvetlenül nem érinti az *i* hang funkcionális megterhelését, tehát leíró tanulmányban az *i-zést* nem tárgyalhatjuk az *i-zéssel* együtt. Nyelvjárástörténeti tanulmányokban azonban szintén helytelen az *i-zésnek* az *i-zés* részeként, illetőleg függvényeként való tárgyalása a nyelvjárás korábbi állapotának ismerete és az ezt esetleg pótló szélesebbkörű nyelvtörténeti vizsgálódások nélkül. Az *i-zés* ugyanis a diakronia szempontjából is külön jelenség, és nem tárgyalható az *i-zéssel* együtt, legalább is nem az *i-zés* részeként, még akkor sem, ha *i-zésen* csak az *i>i* rövidülés eredményeképpen jelentkező *i-t* tartalmazó nyelvelemek összességét értjük. Az *i-zés* úgy viszonylik az *i-zéshez*, mint az *i-zés* a szorosabb értelemben vett *é-zéshez*: bizonyos *i-ző* elemek az *i-zés* továbbfejlődéséből *i>i* rövidüléssel származnak, éppen úgy, mint ahogy bizonyos *i-ző* elemek esetleg a korábbi szorosabb értelemben vett *é-ző* alakok továbbfejlődésének: *é>i* zártabbá válásnak az eredményei. Nem kétséges tehát, hogy az *i>i* rövidülésként felfogott *i-zés* önálló hangfejlődés és így az *i-zés* történeti képébe sem tartozik bele.³

Véleményem szerint tehát az *i-zéssel* kapcsolatban tárgyalnunk kell a tágabb értelemben vett *é-zést*, illetőleg — ahol megvan — az *ie-zést* és *é-zést* is, viszont mellőznünk kell az *i-zésnek* az *i-zés* részeként való tárgyalását.

¹ Erről a nyelvjárásról l. Imre i. m.

² Vö.: Horger, A magyar nyelvjárások (1934), 51—2; Für i. m., ahol az *i-ző* alakokat az *i-zőkkel* együtt — az *i-zés* függvényeként — sorolja fel; Imre i. m. 10—1 stb.

³ Az itt érintett kérdésekkel „Az *i-zés* kérdéséhez“ címen részletesen foglalkoztam a Magyar Népryelv V. kötetében (11—22).

II. AZ Í-ZÉS A MARTOSI NYELVJÁRÁSBAN.

1. A martosi nyelvjárás rövid jellemzése.

Martos kisközség a Nyitra és a Zsitva folyók összefolyásában. Bár határával együtt a Nyitra-Zsitva közének szerves része, mégis nyelvileg élesen elkülönül ennek a területnek Martostól északra eső településeitől.

A martosi nyelvjárás rövid jellemzése céljából szükséges legalább a nyelvjárás legfontosabb hangtani sajátosságait röviden ismertetni. A magyar nyelvjárások osztályozására eddig ajánlott rendszerek ugyanis nem adnak módot arra, hogy egy-egy képlettel (Laziczius), vagy egy-egy földrajzi, illetőleg etnikai szempontú rövid jellemzéssel (Balassa és Horger) kifejezzük nyelvjárásaink jellemző sajátosságait.

A martosiak fonológiai különbséget tesznek a rövid nyílt *e* és a rövid zárt *ĕ* közt. A martosi nyelvjárás rövid magánhangzójának rendszere tehát négyszögű:

<i>a</i>		<i>e</i>
<i>o</i>	<i>ö</i>	<i>ĕ</i>
<i>u</i>	<i>ü</i>	<i>i</i>

A hosszú magashangú magánhangzók közül viszont csak a hosszú zárt *é* hangot használják ki fonológiai értékű hangeszközként a martosiak. Az *ĕ* hang sem ismeretlen, csak éppen nem fonémaként, hanem az *e* fonéma *e + l* polifonematikus értékű fakultatív változataként él a nyelvjárásban (pl. *szíjjē, tíjjē, étör* stb.). A martosi nyelvjárás hosszú magánhangzójának rendszere tehát háromszögű:

		<i>á</i>		
	<i>ó</i>	<i>ő</i>	<i>é</i>	
<i>ú</i>	<i>ü</i>		<i>i</i>	

Az *i*-zés jellemző tulajdonsága a martosi nyelvjárásnak. Az *i*-zésnek és az *i*-zést kísérő tágabb értelemben vett *é*-zésnek Martoson sajátos jelentés-differenciáló szerepe van:

<i>cseléd</i> 'gyermek'	:	<i>cselid</i> 'szolga'	
<i>dél</i> 'Süd'	:	<i>dil</i> 'Mittag'	
<i>év</i> 'Jahr'	:	<i>iv</i> 'Bogen'	
<i>még</i> 'noch'	:	<i>míg</i> 'amíg, mialatt'	
<i>méter</i> 'hosszmérték'	:	<i>miltér</i> 'métermázsa'	
<i>szék</i> 'mészárszék'	:	<i>szik</i> 'Stuhl'	
<i>szél</i> 'Wind'	:	<i>szil</i> 'Rand'	
<i>kérte</i> 'kérdelte'	:	<i>kirte</i> 'kérte'	
<i>vét</i> 'vet'	:	<i>vit</i> 'vét'	
<i>ég</i> 'Himmel'	:	<i>ig</i> 'brennt'	
<i>fél</i> 'Hälfte'	:	<i>fíl</i> 'fürchtet'	
<i>kék</i> 'kellene'	:	<i>kik</i> 'kék'	
<i>vér</i> 'ver'	:	<i>vir</i> 'vér'	stb.

A martosi nyelvjárás tehát — Laziczius felosztása (Bevezetés a fonológiába 62—74 és MNyj. 54—8) szerint — nyelvjárásaink második csoportjának első osztályába tartozik, amelyben a fonológiai értékű hangeszközökül használt magánhangzók rendszerét a következő képlettel fejezhetjük ki:

$$\square + \triangle,$$

azaz négyszögű rövid és háromszögű *i*-ző hosszú magánhangzórendszer.

Itt azonban rá kell mutatni arra, hogy Lazicziusnak ez a képlete hozzávetőleg sem ad teljes képet a martosi nyelvjárás hangtani viszonyairól. Laziczius osztályozási rendszere tehát a mi esetünkben nem felel meg rendeltetésének. A Martostól északra fekvő községek magánhangzórendszere ugyanis szintén a $\square + \triangle$ képlettel jellemezhető Laziczius osztályozási rendszerében. Emezek nyelvjárása tehát — Laziczius osztályozása szerint — szintén a fenti második csoport első osztályába tartozik. Mégis első hallásra tapasztalható különbség választja el Martost ezektől a településektől: a martosi nyelvjárás ugyanis rövid labiális *á* hangot használ (az illabiális *a* ejtését a martosiak *tótosnak* vagy *kathólikusoknak* tartják), míg a tőle északra fekvő községek lakossága rövid illabiális *á*-val beszél. Ezt a hangtani sajátyságot, amely különben legalább annyira jellemző egy-egy nyelvjárásra, mint az *i*-zés, vagy az *ő*-zés, Laziczius képletével nem tudjuk kifejezni.

Az *á*: *ä* különbség nem kap szerepet Laziczius felosztásában, noha ez a különbség hallásra sajátos módon jellemzi nyelvjárásainkat: az *á*: *ä* közötti minőségi különbség van olyan nagy, mint pl. az *e*: *ë* közötti különbség. Ez a hiányosság onnan ered, hogy Laziczius felosztása fonológiai felosztás, amelynek alapja a magánhangzók rendszertani szerepe, nem pedig a magánhangzók minőségi jellege. Ebben a felosztásban tehát az *á*: *ä* különbség azért nem jön figyelembe, mert a két *a* hang önálló fonológiai értékű hangeszközként nem fordul elő egyik nyelvjárásunkban sem együtt, és nincs külön fonológiai szerepe egyiknek is, másiknak is az *á*-zó, illetőleg *ä*-zó nyelvjárásokban. Ez az elv fonológiai szempontból kétségtelenül helyes. A nyelvjárások hangtani jellemzésén alapuló osztályozásban azonban nem alkalmazható, mert a magyar nyelvjárások egy igen fontos, szembeszökő hangtani sajátyságának, az *ä*-zás, illetőleg *ä*-zás elsikkadását eredményezi. Ez a tény különben jól mutatja, hogy nyelvjárásaink hangtani jelenségeik alapján való osztályozása kizárólag fonológiai alapon sem lehetséges.

Az eddigiekből láttuk, hogy a martosi nyelvjárás megkülönbözteti a zárt *ë* és nyílt *e* hangokat, viszont nincs meg benne a hosszú nyílt *ē* és hogy a martosi rövid *ä* labiális. E hangtani sajátyságok alapján Martos Balassa Józsóf osztályozási rendszerében (A Magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése, 1891) a felső-dunántúli nyelvterülethez, míg a Nyitra-Zsitva köz többi része az észak-nyugati palócsághoz csatlakozik.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ezzel még nem jellemeztük a martosi nyelvjárás hangtani viszonyait, illetőleg hogy Balassa felosztási rendszere sem teszi lehetővé a martosi nyelvjárás jellemzését egyetlen formula segítségével. Ehhez tehát néhány további jellemző hangtani sajátyság felsorolása elengedhetetlen. A martosi nyelvjárás ugyanis nem tiszta felső-dunántúli típusú nyelvjárás.

A felső-dunántúli nyelvjárással szemben a martosi nyelvjárásban van egy-két — a palócságra jellemző — hangtani sajátyság is. A palatális mássalhangzók túltengése Martoson palócos sajátyság. Akárcsak az *ē* hang, a palócságra jellemző *ä* hang is él a martosi nyelvjárásban, csakhogy itt nem fonéma,

hanem a rövid labiális *â* fonéma *â + l* polifonematikus értékű fakultatív változata.¹

Fontos jellemző sajátága a martosi nyelvjárásnak a többi Nyitra-Zsitva-közi község nyelvével szemben az *â* fonémának *â-t* tartalmazó szótagutáni szótagban jelentkező fakultatív *â* változata. Pl.: *ház*: *házbo*, *háznok*, *házro*, *házzol* ~ *házzo* 'házzal', *házom*, *házo*, *házo* stb.; *vár*: *várbo*, *várnok*, *várro*, *várrol* ~ *várró* 'várral', *váro* stb.; *sár*: *sárbo*, *sárnok*, *sárró*, *sárról* ~ *sárró* 'sárral' stb.; *lát*: *látlok*, *látnok* (ők), *láltok* (ők) stb.; *jár*: *járnok*, *jártok* (ők) stb. De: *fal*: *falba*, *falnak*, *falra*, *falam*, *fala* stb.; *pad*: *padba*, *padnak*, *padra*, *padom*, *paggya* stb.; *varr*: *varnak* (ők), *varlak* (ők) stb.; *ri*: *rinak*, *ritak* stb.

A martosi nyelvjárás többi hangtani sajátága egyformán jellemző az egész Nyitra-Zsitva-köz nyelvére. Ezek közül itt a nyelvjárás nagy vonalakal való jellemzésére éppen csak néhány szembeötölő sajátágot említek meg.

Gyengefokú *ö*-zésre vallanak a következő példák: *böcsül*, *böcsüel*, *csömpisz*, *csömpíszel*, *ömelel*, *ömelviny*, *Örse*, *öveddzenyi* 'evezni', *ökrököl*, *sütgödöt* 'fejkötödöt', *lötte* 'lelte' *mékcilinderöllöm* 'megtisztítom' (a gabonát hármast rostán), *döngicsöll* ~ *döngicső*, *fércötem* 'férceltem', *mécsöll* ~ *mécső* 'méccsel világít, világít', *tivőjög* 'tévelyeg' stb. / Gyengefokú *u*-zásra is idézhetünk néhány példát: *bugár*, *pundró*, *bekurmót* 'bekormolt', *ustor*, *fujt* 'fojt', *hun* 'hol', *hugyan*, *hunnén* 'honnan' stb. / Szórványosan a magánhangzóilleszkedés hiánya is tapasztalható: *zécskő* 'zacskó', *hunnén* 'honnan', *onnén* 'onnan', *osztén* 'osztán', *pércog* 'perceg', *sércog* 'serceg', *picika* ~ *picinka* 'picike' stb.

A mássalhangzók használatával kapcsolatos jelenségek közül feltűnő a palatális mássalhangzók nagymértékű kihasználása: *gyēnērális* ~ *gyenerális*, *gyükör* 'tükör', *gyuk* 'dug', *gyobjátok* *lē* 'dobjátok le', *aggyig* 'addig', *visszahordoszkogyik*, *térgye* 'terde', *keményce*, *mostanyiban* 'mostanában', *Sopronyon főju* 'Sopronon felül, Sopronon felett', *kinyöl* ~ *kinyő* 'kinő', *vágnyi* 'vágni', *füttenyi* stb., *Pistya*, *méktyüzik* 'megtüzik', *kifejtyölöddzött* 'kifeszlett', *kifejtödött*, *motyoszkál* ~ *motyoszká* 'motoszkál', *testyihöl* ~ *testyihő* 'testéhez', *összepöttyörödött* 'összetöpörödött' stb. / A *-d* és *-l* mássalhangzókat mássalhangzóközi, illetőleg néha mássalhangzó előtti helyzetben elhagyják: *hord*, de *hornak*, *hornátok* 'hordanátok', *hortá* 'hordtál'; *mond*, de *montam* 'mondtam', *monhatom* 'mondhatom', *mégmonhad* 'megmondhatod'; *méktekincsd* *ē!*, de (*kiskácsátok*) *méktekincs* (*lányom*) 'megtekintsd'; *széd*, de *kiszéhetēm* 'kiszedhetem'; *oszt* ~ *osztan* ~ *osztand* stb., de *osz csak*; *szorít*, *szólít* stb., de *szoríthatok*, *szólíthatok* stb.; *évit* de *évide* 'elvéteve'; *nyil*, de *nyíva* stb. / A szótagzáró *-l* hangot szóvégen vagy mássalhangzós szótagkezdet előtt elhagyják, fonológiai értékét azonban az előtte álló magánhangzó hosszúsága őrizi: *elád*, de *ēmēnt* 'elment'; *alá*, *alatl*, de *āsó* 'alsó'; *tilos*, de *tít* 'tílt' stb. / Magánhangzóközi helyzetben a mássalhangzók általában megnyúlnak: *utállom*, *kipucullod*, *kerepellő*, *reperallás* 'javítás', *izéllünk*, *belülle*, *mocskossan*, *könnyessen* 'könnyen', *zsirossan*, *szamarassan* 'szamarúl', *szamár módra*, *Etusossan* 'Etus módjára, ahogy Etus szokta', *százossal* 'százast' *téjessen* 'teljesen', *töltis* 'töltés', *füttenyi* 'fütteni' stb. / Néhány *-n*-re végződő szó magánhangzós szókezdet előtt *-d* járulékhangot vesz fel: *ippen*, de *ippend ott* 'éppen ott'; *onnén* ~ *onnan*, de *onnand* az *udvarbú* 'onnan az udvarból'; *osztan*-*osztén*, de *oszténd* *abba üt* 'asztán abba ült' stb. / A hiátus kiküszöbölésére a *j* és *l* mássalhangzókat használják: *mi jaz?*

¹ A továbbiakban közölt martosi nyelvjárás anyagban az *a* mindig rövid labiális *â* hangot jelöl.

pundrónak való ja ! a dërkamra jë ! (nyomatékosító *ë*) ; *butájú 'butául, bután'* ; *franciájú 'franciául'* ; *furcsájú 'furcsán'* ; *gorombájú 'gorombán'* ; *kutyájú 'kutya módra' kutya rosszul'* ; az *anya mēnt Ímőre fírhő, de fírhöl ád* ; *ehhöl a embërhő.*¹ *ahhol a ronggyos kutyáho 'ahhoz a rongyos kutyához'* ; *húshol annak 'húshoz adnak' stb.*

2. Az *i*-zö anyag gyűjtésében és rendezésében követett szempontjaim.

4. Martoson 1940 nyara óta 1943 őszéig összesen körülbelül öt hónapot töltöttem el nyelvjárásgyűjtéssel. Ez alatt az idő alatt többnyire beszélgető-töredékeket és alkalmi szövegeket gyűjtöttem. Mivel a nyelvjárás jellemző sajátosságai közül az *i*-zéssel készültem foglalkozni, szövegfeljegyzéseimből mindig kiírtam minden *i*-t tartalmazó alakot. Anyagomat kezdetben tehát közvetett gyűjtőmódszerrel gyűjtöttem. Később azonban rájöttem, hogy ha ilyen szöveggűjtésekből akarom majd összeállítani a martosi *i*-zés eseteinek lehetőleg teljes jegyzékét, az *i*-zés terjedelméről adott vázlatom talán nagyon is hiányos lesz, mert nem az *i*-zés szempontjából készülő gyűjtésekkel aligha juthatok a martosi nyelvjárás minden *i*-zö eleméhez. Ezért körülbelül három hónapos szöveggűjtés után a közvetlen gyűjtőmódszerhez folyamodtam : az *i*-zö anyagot közlő leírásokból összeállítottam egy kérdőívet, ezt kiegészítettem B a l a s s a szótárának (A magyar nyelv szótára, Bp., 1941) *i*-t tartalmazó szavaival, továbbá a NyÚSz. alapján készítettem — az *i*-zés szempontjából számbajöhető — nyelvújítási szavak jegyzékével, és ennek a kérdőívnek az anyagát közvetlenül végigkérdeztem. Az így gyűjtött anyag lehetővé teszi, hogy hozzávetőleges pontossággal megállapítsam az *i*-zés, vagyis az *i* hang funkcionális megterhelésének mértékét a martosi nyelvjárásban.

Ebből az anyagból később kiemeltem azokat az *i*-zö elemeket, amelyek a köznyelvi és a nem *i*-zö nyelvjárásokbeli megfelelésükhöz viszonyítva többletet jelentenek az *i* fonéma kihasználása terén a martosi nyelvjárásban. A következő fejezetben csak ezt az anyagot közlöm, hogy később felhasználhassam a martosi *i*-zés mai állapota kialakulásának vizsgálatában.

Azok az *i*-zö nyelvelemek ugyanis, amelyek mind a köznyelvben, mind pedig az összes többi nyelvjárásban *i*-vel hangzanak, valószínűleg eredeti *i*-t őriznek, az *i*-zés diakronikus vizsgálatában tehát nem jönnek tekintetbe. Az eddigi *i*-zö anyagközlésektől eltérően, a szinkronikusan felfogott *i*-zés anyagának eme korlátozásával természetesen nem azt akarom kifejezni, hogy a felsorolandó *i*-zö nyelvelemek egy bizonyos egynemű *i*-re irányuló (nevezetesen *é > i*) hangfejlődés eredményei, hanem azt, hogy a martosi nyelvjárás *i*-zésében éppen ezek azok az esetek, amelyeket nyelvtörténeti vizsgálat tárgyává kell tennünk, ha meg akarjuk érteni a martosi *i*-zés mai állapotának kialakulását. A szinkronikusan megállapított *i*-zés többi esetének felsorolását itt azért is mellőzhetjük, mert a nyelvtörténeti vizsgálat szempontjából nem jelentenek problémát. Az egész martosi *i*-zö anyag közlése akkor volna kívánatos, ha a már fentebb hiányolt hangstatisztikai kutatások eredményei rendelkezésünkre állnának, és így azoknak teljes *i*-zö anyagunkkal való egybevetéséből megállapíthatnók a martosi nyelvjárásbeli *i* fonéma funkcionális terhelésének mértékét *a*) a köznyelv és a többi nyelvjárás terhelési átlagához, *b*) a martosi nyelvjárás egyéb magánhangzós fonémáinak terhelési mértékéhez viszonyítva.

¹ A névelő használatáról a martosi nyelvjárásban l. Sulán: MNy. XXXVII, 141—2.

Mivel az *i*-zés összefügg a tágabb értelemben vett *é*-zéssel, és így az *i*-zés mértékéről csak akkor alkothatunk helyes képet, ha ismerjük a nyelvjárás *é*-ző elemeit is, összegyűjtöttem és dolgozatomban közzéteszem a martosi nyelvjárás *é*-ző eseteit is. Az *i*-zéssel párhuzamosan gyűjtött és közölt anyag lehetővé teszi majd annak a kérdésnek a vizsgálatát, hogy miért éppen csak bizonyos *é*-t tartalmazó elemek váltak *i*-zőkké a martosi nyelvjárásban

Anyagom rendszerezésében a hasonló tárgyú debreceni dolgozatokat követem.¹

Külön sorolom fel az *i*-ző töveket és külön a járulékokat. A töveknél külön választom a névszótöveket az ige-tövektől, mindkét szófajnál külön mutatom be az egytagú és a többtagú töveket, végül az utóbbiaknál megkülönböztetem az első és a többi szótagban levő *i*-t. A járulékokon belül külön választom a ragokat, képzőket, jeleket és egyéb járulékokat. Ez a rendszerezés sokkal jobb, mint a *Fürn*él alkalmazott egyszerű *abc* sorrend szerint való csoportosítása az *i*-ző anyagnak. Jobb, mert természetesebb: önként adódik az anyag belső nyelvtani sokrétűségéből.

Névszóknál az alanyesetet, igéknél a jelen idejű jelentő mód egyes sz. 3. személyű alakját közlöm. Más ragos alakokat csak akkor közlök, ha jellemzőek az *i*-zés szempontjából. A származékokat, illetőleg összetételeket zárójelben közlöm. Az *i*-ző alakokat egytől-egyig értelmezem. Példamondatok általában nem idézek, mert az túlságosan sok helyet foglalna el, ott azonban, ahol a szó helyes értelmezése megkívánja, mégis ehhez folyamodom. Kikövetkeztetett, illetőleg elvonás útján nyert alakokat nem közlök címszóként. Tapasztalataim szerint ugyanis a származékokban és összetételekben az alapszó, illetőleg az összetétel tagjainak hangképe másképp alakul, mint az önállóan élő szóban; az ilyen kikövetkeztetett, illetőleg elvonással kapott szavaknak önálló szóként, illetőleg címszóként való közlése helytelen képet ad az *i*-zés mértékéről. Én tehát a *kizbesít* ige miatt nem veszek fel egy kikövetkeztetett *kiz* alanyesetet, és nem is a *kéz* címszónál mutatom be ezt az igét, hanem az első szótagban *i*-t tartalmazó igék közt. A *bíles* 'tésztaféle' főnevet nem a *bél* címszónál tárgyalom, nem is következtetek ki belőle egy külön *bíl* alanyesetet, hanem az első szótagban *i*-t tartalmazó többtagú névszók közé sorolom stb. Többen estek előttem ugyanis abba a szerintem súlyos módszertani hibába, hogy az ilyen származékok alapján *i*-zőként tárgyalták magát a feltehető alapszót is.² Ha egy *i*-ző alak csak az alanyesetben él, ezt külön megjegyzem, pl. : „*élig*, de ragos alakokban az *öleg* alak *ölege*- töve járja“. Nem fölösleges pontoskodás ez : a későbbiek folyamán meglátjuk majd, hogy ez a jelenség is figyelemreméltó mozzanata lehet az *i*-zés történetének. — A szó után zárójelben viszont azokat a származékokat közlöm, amelyek hangalakilag nem különböznek az önállóan használt alapszóktól.

Ugyanígy rendszereztem az *é*-ző anyagot is.

¹ L. pl. Végh József, A felső nyelvállású hosszú hangzók a békési nyelvjárásban (Debrecen, 1930) és Szabó István i. m.

² Pl. Für i. m. egyetlen *bíles* adat alapján *i*-zőnek mondja a *bíl* alapszót is. Szabó István i. m. pedig pl. a *fikető* adathból elvonja a *fi* szót és meg sem csillagozva, külön címszóvá teszi.

3. Az í-zés esetei a martosi nyelvjárásban.

A) N é v s z ó k.

a) Egytagú névszók:

bí 'bő'
 bír (fűbír, birhátrolik, birlet, birell, birenc) 'bér'
 csíp, (csíplás, csíplő, csípőll ~ csípő) 'csép'
 dil (de: dilután, dilutálló 'vasárnap délutáni női viselet') 'dél' (nap-szak)
 ik (jaik) 'ék' (szerszám)
 ftk 'fék'
 fíny (fínykípez) 'fény'
 fír-je, fír-hő ~ fír-höl (fírji) 'férj'
 íj, íjjē ~ íjjel (de: éfélkor és icaka) 'éj'
 kik 'kék'
 kíp 'kép' arc'
 ktsz 'kész'
 mí ~ míhet 'méh, apis'
 mí ~ míhibe (míbaj) 'méh, uterus'
 mí ~ míl 'mély'
 mír 'miért'
 nígy (nígyen) 'négy'
 níp 'nép'
 píz 'pézt'
 ríq (rígí) 'rég'
 rím 'rém'
 rís 'rés'
 rísz (alkotrisz) 'rész'
 rít 'rét'
 szí ~ szíl (Vákszi 'Vágszél — dülő-név', szíssó, szít, szíjjē ~ szíjjel 'Rand'
 szíp 'szép'
 szít („szít, mongyák ezek a kathólikusok” azaz szlovákok) 'szét, széjjel' (a martosi nyelvjárásban idegen elem)
 víg (vigez, vígelt) 'vég'
 vín (vínasszony) 'vén'
 vír (vírbaj, vírgerjesztő, vírëshurka, testvír, öszvír) 'vér'

b) Többtagú névszók:

Az első szótagban.

bíka 'béka'
 bikó 'béklyó'
 bíjag (de az öregek nyelvében billeg) 'bélyeg'
 bilēs 'teszta'
 csíve (náccsíve 'nádcsíve') 'cséve'
 fikelő 'fejkötő'
 fíreg ~ fírget, fírgek, fírges 'fereg'
 fírész 'fűrészt'
 fízsek 'fészek'
 hívēs 'hüvös'
 íjjē ~ íjjel (de: éfélkor) 'éjjel'
 ísig (de: éhomra és mégehül) 'éhség'
 itel (de: éllen-szomjan) 'étel'
 kímíny (~ kémény) 'kémény'
 kínlő 'küllő'
 kínyēs 'kényes'
 kíreg ~ kírgēt, kírgēs 'kéreg'
 kíső (kíson, kísőbb, kísőbbet 'később', - kísőbben) 'késő'
 kísső 'külső'
 kíve 'kéve'
 míreg ~ mírgēt, mírgēs 'méreg'
 míttér 'métermázsa'
 níhun ~ níhy 'néhol'
 pítek 'péntek'
 rígi 'régí'
 ríszeg 'részeg'
 rípa 'répa'
 ríteg 'réteg'
 rízsut 'részsut, keresztül-kasul'
 szíjjē ~ szíjjel (~ szít) 'széjjel'
 szína 'széna'
 szíró 'szérű'
 szíva 'szilva'
 tínleg 'tényleg'
 víka 'véka'
 víkony, 'vékony'
 vílemíny 'vélemény'

A második és a következő szótagban.

ajándík 'ajándék'
 árnyík 'árnyék'
 beszíd 'beszéd'
 betít (betítkönyv) 'betét'
 bevítel (bevíteliz) 'bevétel'
 biztosítík 'biztosíték'
 bizonyítík 'bizonyíték'
 borítík 'boríték'

bűvisz (bűviszkédís) 'bűvész'
 buborik 'huborék'
 csapadík 'csapadék'
 cipisz 'cipész'
 cselekmény 'cselekmény'
 cselekvény 'cselekvény'
 csömpisz (csömpiszet) 'csempész'
 dërk, dërkfájás ~ dërkát, dërkas,
 dërkam, dërka (dërkas kaci 'női
 ruhadarab'), 'derék' (testrész)
 dërik 'derék' (melléknév; csak
 alanyesetben használatos)
 ebíd 'ebéd'
 ediny 'edény'
 égyezmény 'egyezmény'
 egisz (egiszen) 'egész'
 élig (~ élig, de öleg ~ öleget; az
 élig ~ élig többnyire csak ebben az
 alakjában használatos; ragos ala-
 kokban az ölege-tő járja; ritkán
 hallani a valószínűleg iskolai ha-
 tásra keletkezett öleget alakot is)
 'elég'
 ellenzik 'ellenzék'
 elősmervény 'elismervény'
 előzikény 'előzékeny'
 emisztet 'ami meg van emésztve':
 Ez a zulca, ë! (zuzája): Ez emiszt
 még mindet. Ebbem van az emisztet.
 emlik 'emlék'
 engedij 'engedély'
 engedikény 'engedékeny'
 eredmény 'eredmény'
 erij (erijjës) 'erély'
 eriny 'erény'
 erödítmíny 'erődítmény'
 esedikës 'esedékes'
 eseminy 'esemény'
 ékszerisz 'ékszerész'
 értesítviny 'értesítvény'
 fazik ~ fazikat, fazikak, fazikam,
 fazikas 'fazék'
 fehír (fehírüröm, fehírje) 'fehér'
 fejleminy 'fejlemény'
 fektj 'fekéj'
 feledikény 'feledékeny'
 felesig 'feleség'
 festik 'festék'
 festtszet 'festészet'
 festmíny 'festmény'
 filtnk 'félénk'
 fillikény 'föltékeny'

fogikony 'fogékony'
 foglalik 'foglalék'
 fogyatikos 'fogyatékos'
 fojadik 'folyadék'
 fojikony 'folyékony'
 fonyadik ~ fonyatik 'vegyőfonás'
 fókép 'fökép'
 főzellik 'főzelék'
 gëriný (gërimbör) 'görény'
 gyülevisz 'gyülevesz'
 hajlikony 'hajlékony'
 halántik 'halánték'
 hátrolik (adóhátrolik, bírhatrolik)
 'hátralék'
 hirdetmíny 'hirdetmény'
 hőmírsiklet 'hőmérséklet'
 hulladik 'hulladék'
 hülis 'hülés'
 idézviny 'idézővény'
 ijedikény 'ijedékeny'
 iltnk 'élénk'
 illetik 'illeték'
 ilmíny 'élmény'
 íptisz ~ íptítisz 'építész'
 írtik (böcsírtik) 'érték'
 írvinyës 'érvényes'
 írzikény (írlizikényül) 'érzőkeny'
 járulik 'járulék'
 jegyzik 'jegyzék'
 jelentiktelen 'jelentéktelen'
 jótéteminy 'jótétemény'
 kastí ~ kastij 'kastély'
 kedij (kedijjës) 'kedély'
 kedvezmíny 'kedvezmény'
 keleviny 'kelevény' (betegség)
 kelevisz 'tehénkötél, lószerszám
 része'
 keminy 'kemény'
 kënyír ~ kënyëret, kënyërek (kënytr-
 kovász) 'kenyér'
 kërsztiny 'keresztény'
 keverik 'keverék'
 kezdeminy 'kezdeményezés'
 kírviny 'kérvény'
 kíszítmíny 'készítmény'
 kömíny (kömímmag) 'kömény'
 köpedik 'köpet, köpedék'
 környik 'környék'
 körti ~ körtij, körtit 'körte'
 körlmíny 'körülmény'
 kötelezviny 'kötelezővény'
 kötiny 'kötény'

következmény 'következmény'
 kötviny 'kötvény'
 küldemény 'küldemény'
 lágyik 'lágycék'
 legíny (legínyület) 'legény'
 lelkisz 'lelkész'
 lepíny 'lepény'
 mellikés 'mellékes'
 mellíny 'mellény'
 merínylet 'merénylet'
 metellis (metellisés tökmagos kesz-
 kenyő) 'kivágott, rátétes kézi-
 munka'
 metít (csikmákos metít) 'keskeny, hosz-
 szúsulás metélt tészta', de:
 metél ~ meté, metellis) 'metélt
 tészta'
 moslík 'moslék'
 mozgíkony 'mozgékony'
 művís 'művész'
 nemzedik 'nemzedék'
 nőstíny 'nőstény'
 növevény (növevényes) 'növény'
 növény 'növény'
 nyeremény 'nyeremény'
 öltözik 'öltözék, öltözet'
 ömelvény 'emelvény'
 őrelemény 'örlemény'
 pocsik 'pocsék'
 pótlík 'pótlék'
 polyadék (polyadék szíva) 'ami le-
 esett'
 regíny 'regény'
 rekesztík 'rekeszték' (halász műszó)
 remíny 'remény'
 riszvény 'részvény'
 romlíkony 'romlékony'
 rostij ~ rostil ~ rostí (rostillos)
 'rostély'
 segíd 'segédjegyző'
 segít 'segély'
 séríny 'serény'
 sőtít (sőtítés, sőtítettessen: Főkelem
 mék sőtítettessen 'még sötét volt,
 éppen csak hogy kezdett hajna-
 lodni, amikor fölkeltem') 'sötét'
 sövíny 'sövény'
 sütemíny 'sütemény'
 szármozik 'származék'
 szávolik 'százalék'
 szegij (náccegtj 'a nádtető széle')
 szegély

szegíny 'szegény'
 szelvény 'kubikgödör' (az ártér része,
 térszíni forma neve)
 szemírém (szemírémtest 'nemi szerv')
 'szemérem'
 szemlís 'szemlész'
 szemvedij 'szemvedély'
 szerdik ~ szergyik ~ szerdiket ~
 szergyiket (észék aluttejet vaty szer-
 gyiket – tréfás szólás) 'aludttej'
 szerelviny 'szerelvény'
 szeríny (szerínység) 'szerény'
 szerzeminy 'szerzemény'
 szerződmíny 'szerződés'
 szerződís 'szerződés'
 szeszíjés (Szeszíjés-pusztá 'helynév';
 csak ebben a melléknévi száрма-
 zékban él Martoson) 'szeszélyes'
 színisz 'színész'
 szomszíd 'szomszéd'
 szökeviny 'szökevény'
 szöveviny 'szövevény'
 takarík 'takaréék'
 tartalík 'tartalék'
 támosztík 'támaszték'
 tányír (tányírbél, tányírbélvirág,
 tányírbélrúza 'napraforgó')
 'tányér'
 táplálík 'táplálék'
 tehenisz 'tehenész'
 tekintij 'tekintély'
 teljesítmíny 'teljesítmény'
 teremtmíny 'teremtmeny'
 teremviny 'teremtveny'
 terítík 'teríték'
 térítmíny 'térítmény'
 termík 'termék'
 termíny 'termény'
 tömintelen 'tömerdek'
 tömíny 'tömjén'
 töredík 'töredék'
 törmelík 'törmelék'
 törtínisz 'történész'
 törviny 'törvény'
 Trencsín 'Tréncsén'
 tünemíny 'tünemény'
 ügyíns 'ügyész'
 ügyvid 'ügyvéd'
 ünneptj 'ünnepély'
 választík 'választék'
 vegyís 'vegyész'
 vejisz 'vejsz, vejsze, vejsz'

vendíg 'vendég'
 vőfity 'vőfély'
 zenész 'zenész'
 zsírmadik 'zsiradék'

B) I g é k.

a) Egytagú igék.

fil 'fél'
 ig 'ég'
 il (ilet, megílis 'megélhetés', ilódik
 'éldegél', ilmány, ílelém, ílelmez,
 ílelmés, ílelmellen, ílelmiszér, ílínk,
 íljenzís) 'él'
 ír (írtik, böcsírtik) 'ér, valet'
 ír (elír, kiír, odair) 'ér, reich'
 írík (írelen) 'érik'
 kir (kiréget, kirégető, kirviny, kirel-
 mez) 'kér'
 kísik (kísís, kísedelem, ékísik)
 'késik'
 lép (lípís, belípő díj, belípti díj) 'lép'
 mír (hómírsíklet, mírleg, mírnök)
 'mér'
 níz (kíníz) 'néz'
 tít 'tílt'
 vít 'vét valaki ellen,

b) Többtagú igék.

Az első szótagban.

kírődzzik 'kérődzzik'
 rímül ~ rímű, ríműnyi 'rémül'
 szídül ~ szídú, szídűnyi (mékiszídül)
 'szédül'
 tíbojog 'jár-kel'
 tíved (éíved, beletíved) 'téved'
 tílováz 'tétovázik'

A második és a következő
 szótagban.

beszíl ~ beszí (beszíget) 'beszél'
 böngítsz (böngíszet) 'böngész'
 csömpísz 'csempészik'
 dícsír (dícsíret) 'dícsér'
 elmílkédik 'elmélkedik'
 eltőkíl 'eltökél'
 emísz (megemísz, emíszet) 'ami meg
 van emésztve' 'emészt'
 emlíkezik 'emlékezik'

eszmil (eszmillet, föleszmil) 'eszmél'
 heril (kiheril, heríllís, de: here ~
 herét 'lóhere') 'herél'
 hevengísz 'hevenyészik'
 heverísz 'heverészik'
 igír 'ígér'
 ígíz (megígitz, ígízís, ígízet) 'ígéz'
 íldegil 'éldegél'
 kímil (kímillet) 'kímél'
 kukoríkol 'kukorékol'
 tenyíszik (tenyíszit, tenyíszet) 'tenyé-
 szik'
 tetvíszkédik 'tetvészkedik'
 törtínik (törtínís) 'történik'
 vezínyöll 'vezényel'

c) Egyes í-ző igealakok.

lígý (~ lenni, légyék) 'sei'
 mígy ~ mísz (~ mēnyyi, mēgyék)
 'gehs'
 nyíva 'nyitva'
 tíve (~ tēdve, tēnyyi, tész; létíve,
 betíve, betít, betítkönyv, ellentít)
 'téve'
 víve (~ vēdve, vēnyyi, vész; bevíve,
 lēvive, bevítel, bevítél) 'véve'

() J á r u l é k o k

a) Ragok.

Névszói ragok.

-ír okhatározó rag: azír, mír

-ír értékhatározó rag: jószágír (éty
 százossal kaptam a jószágír); meny-
 nyíir (mennyíir atlátok a tehenet!);
 pízir (ő pízir nem akar vēnyyi).

-ír célhatározó rag: másír (másír a
 szövedbe mēgy az embéríjja 'szövet-
 kezetbe'); él ennek a ragnak -ér
 változata is: Mēhec, Králi, mēgin cú-
 korér, kapott a Pistya cúkorjegyét!

-kínt határozórag: önkíntés; él ennek
 a ragnak -kínt változata is: jókán-
 kínt 'falkánként'

-kíp határozórag: máskíp, jókíp.

Igei ragok.

-ik többes 3. sz.: *igírtik, kirtik* 'kérték'; *szektik, tétlik, vették* stb.; *nízlik, kérgyik* 'kérdjék', *tégyik* stb.
-ik egyes 3. sz. ikes személyrag: *égyik, essik, igyik, aluggyik* stb.

b) Képzők.

Néhány főnévképző.

(-ság) -síg: *betegsíg* 'betegség'; *cseleccsíg* 'cselédség'; *éccsíg* 'egység'; *elesíg* 'eleség'; *felesíg* 'feleség'; *gyöngesíg* 'gyengeség'; *hideksíg* 'hideg időjárás'; *köccsíg* 'költség'; *kössíg* 'község'; *mestersíg* 'mesterség'; *minősíg* 'minőség'; *nemzeccsíg* 'nemzetség'; *szegőccsíg* 'el-szegődés'; *szüksíg* 'szükség'; *vörö-síg* 'egy darab valami, ami vörös'.
(-ás) -is: *bevezetís* 'bevezetés'; *bölc-selkédís* 'bölcsekedés'; *értekezís* 'értekezés'; *hülís* 'hülés'; *igízís* 'igézés, szemverés, varázslat'; *ijedís* 'ijedés'; *iljenzís* 'éljenzés'; *jelentís* 'jelentés'; *kártérítís* 'kár-

térítés'; *kerítís* 'kerítés'; *kérdís* 'kérdés'; *köccsígvetís* 'költségvetés'; *költís* 'édes öntött tésztaféle'; *lövís* 'lövés, lelés (*hideglövís* 'hideg-lelés'); a szó alakulásáról l. Juhász J.: MNY. XXII. 327—8); *mégíllís* 'megélhetés'; *metellís* 'kivágott, rá-tétes kézimunka'; *pörsenís* 'pör-senés'; *rëggelizís* 'reggelizés'; *szë-dís* (*főszëdís, jószákszëdís, krumpi-szëdís*) 'aratás, betakarítás'; *szünís* 'szünés'; *termís* 'termés'; *tetejezís* 'tetőfedés'; *téris* 'egy sze-kére való, egy fuvarnyi' (*ëmënt ëly téris jószágír*); *törís* (*nyavalya-törís*) 'törés'; *töltís* 'árvédő gát a folyók két partján' stb.

A más képzőkkel alakult névszókat és igéket nem tárgyalom külön. Lásd ezeket a többtagú, második vagy a többi szótagban í-t tartalmazó névszók, illetőleg igék közt.

c) Módjelek.

(-ná) -ni feltételes módjel: *látnik, mënnik, níznim, ösmërnim* stb.

4. Az é-zés esetei a martosi nyelvjárásban.

A) N é v s z ó k.

a) Egytagú névszók.

Bécs
cé ~ *céhet* (cébéli)
cél (célszerű, céltalan)
dél 'világtáj' (de: *dí* ~ *dil* 'napszak')
él (éles, élellen)
és kötőszó
év
férc (fércöl ~ fércő, fercőnyi)
kén 'sulphur'
kés
léc ~ *lécet, lécek*
mécs 'petróleumlámpa'
még
pék
sérv
szék ~ *szégbe, szégbü* 'mészárszék'
térgy 'térd'
vész 'veszedelem, dögvész'

b) Többtagú névszók.

Az első szótagban.

béna
bérma (bérmál)
cédula
cérna
délibáb
éfél ~ *éfékor* (de: *íjjë, icaka*)
éhes (éhomra, de: *mëgehül, ístg*)
ékszer (ékszerisz)
érdëm (érdëmik 'érdemes': *ojam vadak vótak, hogy aszt mëkfognyi nem érdëmett 'nem volt érdemes'; vö. szabadott*)
éřëm
éřvágy
Éva
féhaj 'fëlszer, szín' (szířő a féhaj alatt a föld, ahun nyomtattak)
féle ~ *félít* (mindënféle)
gége
géva
Gézu

gyémánt
 hétfő
 Jézus
 kémény ~ kémén
 kénvirág (de: kingyertya)
 kréta
 lékcső (ritka, műveltségi szó)
 légzis (ritka, műveltségi szó), gyakori
 ribb a lilegzés)
 mégis *
 méhal 'halfajta, (a méhal ojam mind a
 harcra)
 méter 'hosszmérték'; ritkán használt
 szó; általában az arasz, lépés, öl
 hossz mértékegységeket használják.
 De: mitér 'métermázsa'; különö-
 sen a jószággal kapcsolatban gyak-
 ran használják)
 mészáros
 mítő 'métely'
 nélkül ~ nekü 'nélkül'
 néma
 néne, néném ~ nényne
 néni
 példa
 Péter
 préda
 séta (sétál)
 téglá
 tézta
 téka (saroktéka, fali téka) 'butor-
 darab, falon, rendszerint a sarok-
 ban lógó, rácsos ajtajú kis szek-
 rény'
 tréfa

A második és a következő szótagban.

cébbeli 'céhbéli'
 cincér 'bogár'
 csádé 'nádféle'
 cseléd 'gyermek' (ennek még ojan
 csamra szémei vannak, oszt a cse-
 légygeji is csak úgy néznek)
 cserkész
 csöndér
 dögvész
 estvéj (ritkán használják)
 jehér (~ fehír)
 fillér
 földézet
 füzér (bors-, füge-, paprikafüzér)

gallér
 gavallér
 hóhér
 ismét (ismétel)
 izé (izél)
 káré 'kétkerekű ökrös jármű'
 káté
 kává (kávéfalú keszkenyő vót a fejemen
 'kávészínü, barna')
 Kecskemét
 kémény ~ kémé (kémégörénda)
 kondér
 kövér
 műtét (ritka szó)
 osztént ~ oszténd ~ (osztén ~ osztend,
 osztén ~ oszténd, osztá ~ osztan ~
 osztand ~ osztán)
 pallér
 parádé
 patécs 'kiütéses, himlőszerű betegség'
 pincér
 pocséta 'pocsolya'
 pöcsét 'pecsét'
 rőndér 'rendőr'
 sērét
 sintér
 töcsér
 tűzér
 tűzvész
 velembéli ~ velembeli 'velem egyidős,
 velem egyosztálybeli iskolatársam'

B) I g é k.

a) Egytagú igék.

ért
 fér
 kén 'ken, kenni'
 kérd 'kérdéz'
 sért 'szúr, kapar'
 tér (eltér, betér)
 vér 'ver'
 vész 'elvész'
 vét 'vet' (gabonát vét)

b) Többtagú igék.

Az első szótagban.

édelget
 érez (érikény, elérikényül, ériketlen,
 érzelm, érzelmés)

érint
 értekezik
 észlel
 kérdez
 méccsöll ~ mécső 'méccsel világít,
 világít'
 térít (kártérített, téríget 'terel'),

A második és a következő szótagban.

berepegél (berepegél 'berekedezik'
 az újjunk)
 büszkélkedik
 cserél
 dörékedik
 egzecérosztat
 (kencse-) fencsél
 gyöngélkedik
 gyüszmököll ~ gyüszmékő 'jár-kel,
 hemzseg'
 idéz
 intéz (intézet)
 izéll ~ izé
 leckészet
 metél ~ meté
 niszkel 'nézeget, nézelődik'
 zenél

c) Egyes é-ző igealak.

kék 'kellene'

C) J á r u l é k o k.

a) Ragok.

Névszói ragok.

(-nál) -nél ~ -né határozótag
 (minél, sziknél 'széknél', testyiné 'tes-
 ténél' stb.)

(-vá) -vé eredményhatározó (tranc-
 latívusi) rag: kövé, létlé (hát mi
 oszté létlé hatytuk megtörténtnek
 vettük; ha már megtörtént, hagy-
 tuk, hogy legyen), vízze stb.

-é: latívusi rag: mellé, közé, felé, elé
 'elő' (csak ritkán használják a köz-
 nyelvi elé jelentéssel; ebben az ér-
 telemben inkább az elejibe alak
 járja).

Igei ragok.

-él ~ -é: egyes sz. 2. sz. rag: légyé,
 fürüggyé, égyél stb.; ültél, kér-
 deszté stb.

b) Képzők.

Névszóképzők.

-né nőnévképző: Bakorecné, papné,
 Pinkené stb.

-ék összefoglaló képző: apájék, rek-
 torék

-é: birtokosképző: kédé 'kendé',
 keltőnké, másé, Sándoréké stb.

Igeképzők.

Ide tartozó igeképzőt nem találtam.

D) V á l t o z ó t ö v e k.

bél ~ belet, belek (tányírbél 'napra-
 forgó', de bilés)
 dél, délnek 'világtáj' (de: dil ~ di
 'napszak')

ég ~ eget

én ~ engem

ér ~ eret

ész ~ eszet

jél ~ jele, jeles, jelez

gém ~ gemek 'vizi madár'

hét ~ hetes, hete, hetven

jég ~ jeges, jeget

két ~ kettés, kettő

kéz ~ kezét, kezek, kezes, kezel

lé ~ levét

légy ~ legyek (~ lígy, egy adat!)

lék ~ leket, lekel, lekényi

mész ~ meszet, meszes, meszel

(meszellő)

réz ~ rezet, rezes

szél ~ szelet, szelek, szeles (szélütött)

szén ~ szenet, szenes

téj ~ tejet, tejes (alluttéj, téjöl ~

téjő, téjölös, téjölössen)

tél ~ telet

cserép ~ cserepet

egyéb ~ egyebet

fenyér ~ fenyerek 'társzíni forma, szántó' (dűlőnevek: *Fenyér falu-föd, Főső fenyerek*)

gyüker ~ gyükeret

kényér ~ kényeret (van kényír ~ kényeret változata is)

kerék ~ kereket

kevés ~ keveset

levél ~ levelet

nehéz ~ nehezet

szekér ~ szekeret

tehen ~ tehenet

tenyér ~ tenyeret

tetj ~ teteje

veréb ~ verebek (verebéjusz 'a veréb csúfneve, gyermekcsúfoló név')

birke ~ birkét 'birka'

cserekje ~ cserekjét 'a nádas tarlója'

csibe ~ csibét

csipke ~ csipkét

csírke ~ csírkét

csíve ~ csívét (náccsíve 'lyukas nád-szál'), 'cséve, lyukas szál, csó'

elme ~ elmét

este ~ estét, estéli

esztre ~ esztrét

fejse ~ fejszét

gerebje ~ gerebjét

hüje ~ hüjét

ige ~ igét

jérce ~ jércét

kefe ~ kefét

kemence ~ kemencét

néne ~ néném

pécsénye ~ pécsényét

pérnye ~ pérnyét

rőzse ~ rőzsét, rőzsényi

szērēncse ~ szērēncsét, szērēncsés, szērēncsésen

szüle ~ szülét

tőke ~ tőkét

vese ~ vesét

Pinke ~ Pinkét (családnév)

(de: feketē ~ feketit)

5. A martosi *i*-zö és *é*-zö esetek összevetéséből eredő tanulságok.

Már Arany János (i. m. 979) megállapította az *i*-zéssel kapcsolatban, hogy a tiszántúli nép nyelvében az *é*-s meg *i*-s szók, képzők és ragok váltakozása nem a beszélők önkényétől függ, hanem azt bizonyos szabályszerűségek határozzák meg. Jóllehet megfelelő *i*-zö anyagközlés nem állt még rendelkezésére, jóelőre kinyilvánította azt a véleményét, hogy más vidékek *i*-zését bizonyára ugyanezek a szabályszerűségek határozzák meg, és ha valaki e téren eltéréseket állapítana meg a jövőben, azok legfeljebb árnyalatiak lesznek, de semmiesetre sem lényegbevágók (i. m. 978).

Arany Jánosnak ezt a megállapítását és véleményét lényegileg igazolta az eddig közzétett *i*-zö anyag és igazolja az itt közölt martosi nyelvjárási anyag is. Természetesnek kell azonban tartanunk azt, ha már ma több szabályosságot tudunk felderíteni az *i*-zés körében, mint régebben. Ezt a többletet az újabban gyűjtött nyelvjárási anyag módszeres összevetésének köszönhetjük.

Az imént közölt martosi *i*-zö és *é*-zö anyag összetevéséből a következő szabályosságokat állapíthatjuk meg:

A) *i* ~ *e*, illetőleg *e* ~ *i* töváltakozás általában nincs a martosi nyelvárásban; azok a váltótövék, amelyekben a köznyelvben *é* ~ *e*, illetőleg *e* ~ *é* váltakozást találunk, nem *i*-zök. Pl. *bél* ~ *belet*, *jél* ~ *jelet*, *jég* ~ *jeget*, *kéz* ~ *kezet*, *mész* ~ *meszet*, *réz* ~ *rezet*, *szél* ~ *szelet*, *szén* ~ *szenet*, *tél* ~ *telet*; *kerék* ~ *kereket*, *kötél* ~ *kötelet*, *szekér* ~ *szekeret*, *tenyér* ~ *tenyeret*, *csibe* ~ *csibét*, *csíve* ~ *csívét*, *kefe* ~ *kefét*, *eke* ~ *ekét*, *epe* ~ *epét*, *fejse* ~ *fejszét*, *here* ~ *herét* 'lóhere', *kive* ~ *kívét* stb. Arany János anyaga is ezt a szabályosságot mutatja. Ide tartozik Szathmári István következő

megjegyzése is: „A kisújszállási népnyelvben soha nem fordul elő a *fejsezének* ~ *fejsszít* alakja, míg a hosszúpályiban és a békésiben így szerepel“ (MNn. VI, 130).¹

A *fazik* *i*-je *i*-vel váltakozik: *fazik* ~ *fazikat*, *fazikak*, *fazikas*. A *dil* ~ *dí* 'Mittag' nem váltótövé: *dibe*, *dire*, *dít* (pl. *dít harangoznak*). Az *élig* ~ *élig* általában nem váltótövé, mert csak ebben az alakban él, és ragos alakokban az *öleg* ~ *ölege*-töve járja (egy-két esetben jegyeztem csak fel az *éleget* alakot). Ugyanígy a *dérik* sem váltótövé: a *dérik* melléknév csak ebben az alakban használatos, a *dérik* főnév ('testrészt') alanyesete viszont nem fordul elő önállóan, hanem csak ebben az összetételben: *dérikfájás*, és ragos képzős származékaiban a *dérka*-tő használatos (*dérkas kaci* 'női ruhadarab').

Gálffy Mózes anyaga (A kalotaszegi Magyarbikal népnyelvének névszótövei, Kolozsvár, 1943, 18—23) alapján hasonló szabályosságra bukkanunk a kalotaszegi magyarbikali népnyelv *i*-zésében. Itt több *-é* ~ *-e*-t, illetőleg *-e* ~ *-ét* váltakoztatató tőnek van *i*-ző változata, de e mellett rendszerint él a szónak *é*-ző változata is. Az *i*-ző változat csak az alanyesetben és legfeljebb még a csonka tőből alakult néhány ragos alakban él, tehát az *i*-ző tőnek nincs teljes alakja, amellyel váltakoznék; az *i*-ző tő tehát nem váltakozik semmivel; az *é*-s alakváltozatnak viszont van *e*-vel hangzó teljes töve is.

A magyarbikali nyelvjárásban megtaláljuk tehát az *ég* ~ *eget*, *fél* ~ *felet*, *cserép* ~ *cserepet*, és több idetartozó szavunk *i*-ző alakváltozatát, úgy mint: *ég* ~ *ig*, *fél* ~ *fil*, *cserép* ~ *cseríp* stb. E szavak teljes tövé ragos-képzős származékainak teljes sora azonban az *é*-ző alakváltozattól alakul, míg az *i*-ző alakváltozatnak rendszerint nincs teljes töve. Ahol ugyanis egy esetben van is, a csonka tőbeli *i* ott sem *e*/*ä*-vel, hanem *i*-vel váltakozik a teljes tőben: magyarbikali *tehn* ~ *tähnyä* (*kontaminált *tehn* ~ *tähnyä*), úgy mint a martosi *fazik* ~ *fazika*. E magyarbikali példák tehát rendszerbe foglalva a következő képet mutatják: az *ég* ~ *ig*, *fél* ~ *fil*, *cserép* ~ *cseríp* stb.

¹ S z a t h m á r i a hosszúpályi nyelvjárási adatokra hivatkozva nyilván P a p p L á s z l ó anyagára támaszkodik. P a p p (A hosszúpályi népnyelv *i* és *é* hangjai. MNny. V, 23—39) valóban közül *epe* ~ *épit*, *vese* ~ *vesít*, féle alakokat, ami látszólag ellentmond az általam megállapított szabályosságnak. L ő r i n c z e L a j o s - t ó l (aki egy alkalmossal egy napig P a p p L á s z l ó val együtt gyűjtött Hosszúpályiban) tudom azonban, hogy a hosszúpályi nyelvjárás — véleményem szerint *ma már* — a nyílt *e*-t és a zárt *é*-t nem különbözteti meg határozottan egymástól, illetőleg ebben a nyelvjárásban minden rövid *e* átmenetet képez a nyílt *e* és a zárt *é* közt, tehát a köznyelvi *e*-nél zártabb. Emiatt az *e* hangok jelölésénél mindkettőjüknek nehézségeik voltak. P a p p arra hajlott, hogy ezt az *e*-t nyíltnak fogja fel és nyelvjárási közléseiben így is írta át. L ő r i n c z e szerint viszont ez az átírás nem fejezi ki a hosszúpályi *e* igaz, az *é* és *é* között álló, hangértékét. Sőt L ő r i n c z e *ferdē*, *fějszē* stb. alakokat is jegyezt fel. Mindezek ismeretében az általam megállapított szabályosság tekintetében a P a p p közölte anyagot nem fogadom el perdöntőnek, hanem felteszem az alábbi két lehetőséget:

a) P a p p nem tudta az egymástól alig különböző nyílt *e*-t és zárt *é*-t megkülönböztetni, és így lehetséges, hogy a nála közölt *epe* ~ *épit*, *vese* ~ *vesít* stb. féle alakokban nem *e* ~ *é*, hanem *é* ~ *i* váltakozás van tulajdonképpen, ami a jelen fejezet B) pontjában ismertetett szabályosságot támogatja.

b) Lehetséges az is, hogy P a p p gyűjtése idején a hosszúpályi nyelvjárás már nem különböztette meg a nyílt *e*-t a zárt *é*-től, mivel a kettő erre az időre már egy, a nyílt *e*-nél zártabb és a zárt *é*-nél nyíltabb *e* hangban esett egybe. De ebben az esetben is a *mai e* ~ *i* váltakozás korábbi *é* ~ *i* váltakozásra mutat.

Ezek után — véleményem szerint — a hosszúpályi és a S z a t h m á r i idézte békési *i*-ző anyag jelen dolgozatomban érvényesített szempontjaim alapján felülvizsgálatra szorul.

egymás mellett él, de amíg az *é-ző* alakváltozathoz minden rag és képző járulhat, addig az *i-ző* alakpár többnyire csak alanyesetben él és legfeljebb csak néhány olyan ragot vesz fel, amely a csonka tőhöz járulhat. Az *ägät, fälät, fälä, fäles, fäleztb.* ragos-képzős származékok az *ég, fél stb. é-ző* és nem az *ig, fil stb. i-ző* alakváltozatokhoz tartoznak.

E szabályosság bemutatására felsorolom G á l f f y minden idevonható adatát. A példák elrendezésében a következőképen járok el: a baloldali hasámban közlöm az *é-ző*, a jobboldali hasámban az *i-ző* alakváltozatokat, majd ezek alatt a hozzájuk tartozó ragos-képzős származékok, illetőleg összetételek közül azokat, amelyek a tőváltakozás és az *i-zés* viszonyának tisztázása szempontjából fontosak.

<i>ägät stb.</i>	<i>ég</i>	~	<i>ig</i> 'Himmel' <i>igbä, igen</i>
<i>fälät, fälä, fälit, fäles, fäleztb.</i>	<i>fél</i>	~	<i>fil</i> 'Halfte' (csak alanyesetben)
<i>hetet, hetek, heten, hätä, héten, hétnäk stb.</i>	<i>hét</i>	~	<i>hit</i> <i>hittig</i>
<i>jägät, jäge jegin, jeges stb.</i>	<i>jég</i>	~	<i>jig</i> <i>jigän</i>
<i>kezet, kezek, kezem kázat, kázäk, kázäm kzbä, kzbül stb.</i>	<i>kéz</i>	~	<i>kiz</i> <i>kizzäl</i>
<i>csäräpät, -äk, -äm, -äs stb.</i>	<i>csärép</i>	~	<i>csäríp</i> (csak alanyesetben)
<i>ägärät, -äk, -äm egeret stb.</i>	<i>äger</i>	~	<i>ägír</i> (csak alanyesetben)
<i>nähäzät, -äk stb.</i>	<i>nehéz</i>	~	<i>nehiz</i> (csak alanyesetben)
<i>szemätät, -äk, -äs, -äl stb.</i>	<i>szémél</i>	~	<i>szémít</i> <i>szémittyé</i>
<i>tähänät, -äk, -äm, stb.</i>	<i>tehen, tähén</i>	~	<i>tehin</i> <i>tähinyä 'tehene'</i>

E szabályosság körébe tartoznak a felsőri *csivi ~ csivit, eki ~ ekit, fejszi ~ fejszit, kefi ~ kefit, kivi ~ kivit, körti ~ körtit, neni ~ nenit, Örszi ~ Örszit* (vö. I m r e i. m. 15—6) stb. egyalakú változatlan *i-re* végződő tővű névszók is, amelyekben szintén kiegyenlítőds történt a korábbi *é-ző* (*csivét, ekét stb.*) ragos alakokból fejlődött *i-ző* (**csivít, *ekit stb.*), illetőleg *i-ző* (*csivít, ekit stb.*) alakok analógiás hatására.

B) -*é*- ~ -*i*- váltakozás van a martosi nyelvjárásban : *kényír* ~ *kényeret*, *kényerek* / *lilek* ~ *lélket*, *lélkes* / *tész*, *tédve* ~ *tíve* / *vész*, *védve* ~ *víve* / *lénnyi*, *jész* ~ *líg*, *livín* / *ménnyi*, *megyék* ~ *mígy* / *éltg* *élégét* / *feketé* ~ *feketit* stb.

C) Ha összevetjük martosi *i*-zű és *é*-zű anyagunkat I m r e S a m u felsőőri *i*-zű, *i*-zű, *ié*-zű és *é*-zű anyagával, a következő megfelelésre bukkanunk : a felsőőri nyelvjárásban nagyjából ugyanazok a szavak és járulékok *i*-zűk, illetőleg *i*-zűk, mint a martosi nyelvjárásban ; a martosi *é*-zű szavaknak és járulékoknak viszont Felsőőrön *ié*-zű és *é*-zű alakok felelnek meg.

D) Összetételekben és származékokban a martosi *é*-zű tövek és szavak *i*-zű tövekkel és szavakkal váltakoznak, de csak akkor, ha nem érzik már az összetétel vagy származék összetartozását az önállóan élő *é*-zű tővel, illetőleg alapszóval. Pl. :

<i>é</i> -zű :	<i>é</i> -zű :
<i>bél</i> ~ <i>belet</i>	: <i>bilés</i> 'tésztaféle'
<i>kéz</i> ~ <i>kezet</i>	: <i>kizbesít</i> 'kézbesít'
<i>közép</i> ~ <i>közep</i>	: <i>közípső</i> , <i>közípett</i> 'középen'
<i>ész</i> ~ <i>eszét</i>	: <i>iszrevész</i> 'észrevesz'
(* <i>lemente</i> ~ * <i>lementét</i>)	: <i>léméntivé</i> (dicstrá a napot)
<i>két</i> ~ <i>keltő</i>	: <i>kftes</i> , <i>kicscsíg</i> 'kétség'
<i>metél</i> , <i>meté</i> 'metél' ~ <i>metellis</i>	: <i>metít</i> 'metét tészta'
'kivágott, rátétes kézimunka'	
<i>vezet</i> ~ <i>vezér</i>	: <i>vezinyöll</i> , <i>vezinyő</i> 'vezényel'
<i>kén</i> , <i>kénvirág</i>	: <i>kingyertya</i>
<i>ige</i> ~ <i>igét</i>	: <i>ígiz</i> , <i>ígizis</i> 'szemmel ver, szemverés'
<i>eszme</i> ~ <i>eszmét</i>	: <i>főleszmil</i> , <i>eszmillet</i>
<i>elme</i> ~ <i>elmét</i>	: <i>elmlkédik</i>
<i>here</i> ~ <i>herét</i> 'lóhere'	: <i>heríl</i> , <i>herillís</i> 'kasztrál, kasztrálás'
<i>szemle</i> ~ <i>szemlét</i>	: <i>szemlíl</i> , <i>szemlís</i>
<i>éfél</i> (éfélkor)	: <i>íj</i> , <i>íjjé</i> , <i>icaka</i>
	de :
<i>cseré</i> ~ <i>cserét</i>	: <i>cserél</i>
<i>büszke</i> ~ <i>büszkét</i>	: <i>büszkélkédik</i>
<i>dőre</i> ~ <i>dörét</i>	: <i>dörékdik</i>

Ugyanezt a jelenséget megtaláljuk S z a b ó i. m. alapján a békési nyelvjárásban is (i. h. 5) :

<i>szén</i> ~ <i>szenet</i> , <i>szenes</i>	: <i>szívonou'</i> 'szénvonó, pernyehúzó' ¹
<i>év</i> , <i>évet</i> , <i>évek</i> , <i>éves</i> , <i>éve</i>	: <i>hármadive</i>

E) Az *é*-zés sokszor a szó idegen rétegű voltát jelzi a nyelvjárásban. Nyelvjárási szempontból ide kell vonni a műveltségi szavakat, továbbá a más nyelvjárásokból kölcsönvett szavakat is. Ilyenek a martosi nyelvjárásban a következők : *bérma*, *cédula*, *cékla*, *cérna*, *férc*, *géva* 'golyva', *gléda*, *méter*, *préda*, *téka*, *tégla*, *cserkész*, *lékcső*, *légzis*, *estvéj*, *mütét* stb.

Ezt a megállapítást más nyelvjárások anyaga is támogatja. A r a n y A. L á s z l ó (i. m. 104) pl. kimutatja, hogy az *é* a koloni nyelvjárásban gyakori

¹ „A *szén* ebben az összetételben kezd elhomályosulni, innen ered az *i*-zű alak a szénvonóban. A *szén* egyébként nyílt *e*-vel ismeretes nyelvjárásunkban és hangzónyújtó : *szén*, *szenet*“ (S z a b ó i. m. 7).

a művelődési, templomi, szónoki és iskolai stílusban, de gyakori az idegen eredetű szavakban is. I m r e szerint a felsőbri nyelvjárásban *é* hangot az *és* (~ *ies*, *ës*) kötőszó kivételével csak idegen elemekben, illetőleg német vendégszavakban találunk: *Jézus* ~ *Jiézus*; *prédikáció* ~ *prjédikáció* (*prédikél*, *prédikátor*); *béder* 'Wetter' zivatar'; *békni* 'vegni'; *khégli* 'teke, Kugel' (*khéglizik*); *pré* 'cifrázkodás' (*préskedik* 'cifrázkodik'); *prézli* 'morzsa'; *rédli* 'a takaréktűzhely sütője'; *rékli* 'női kabát'; *Rézi* 'Terézia'; *Sékli* 'tarka tehén neve, die Schecke'; *Stéjli* 'gúnynév'; *stészli* 'a szekértengely végére erősített rögzítő vaskupak'. — A *tiéd*, *tiétek*, *miénk* alakokban is van *é*, de ennek ejtése az előtte álló *i*-vel egybefolyik; ezt tehát tulajdonképpen *ie* kettőshangzónak kell tekintenünk. — Ez az *é* — I m r e szerint — újabb fejlődés eredménye, amit az iskola, rádió és újság is elősegített. I m r e (i. m. 13—4) természetesen tartja, hogy az *é* először vendég szavakban jelentkezik, „mert a nyelvérzék itt kevésbé érzi szokatlannak, feltűnőnek, mint a már megszokott, régi alakokban“.

III. AZ Í-ZÉS TÖRTÉNETÉHEZ.

1. Az *i*-zés történetét tárgyaló irodalom fogatékosságai.

Mint már a bevezetésben említettem, az *i*-zés keletkezését általában a XVI. század előtti *é*-nek *i*-vé való fejlődésével magyarázzák. Ez a magyarázat Arany János és Budenz eredményeinek egybekapcsolásából származik, és Simonyi, Horger, valamint Für tanulmányai¹ révén vált közismertté és általánosan elfogadottá.

Ezt a magyarázatot azonban csak az esetek egy részében fogadhatjuk el ellenvetések nélkül. Ez a magyarázat ugyanis figyelmen kívül hagyja az *i*-zésnek már a XI. századi oklevelekben is jelentkező nyomait, amelyeket a XVI. század előtti *é*-nek a XIV—XV. században bekövetkezett *i*-vé zárulásával megmagyarázni természetesen nem is lehet.

Már Balassa József (NyK. XXIV, 258—86) rámutatott arra, hogy sok esetben mind az *é*-s, mind az *i*-s változat származhatik egy közös *ei* diftongikus előzményből is. Újabban Pais Dezső idézett egyetemi előadásában és cikkében vette figyelembe ezt az eddig mellőzött szempontot, több példával bizonyította ennek a feltevésnek az indokoltságát, és egy újabb szempontot is adott az *i*-zés keletkezésének magyarázásához, amikor rámutatott arra, hogy az esetek egy részében az *é*-zõ és *i*-zõ alakpárok keletkezése a korábbi *ē*-zõ és *i*-zõ alakpárok nyúlásával is megmagyarázható.

Balassa és Pais szempontjainak és eredményeinek a megvilágításában, valamint a magam eredményei alapján én a következőképpen látom az *i*-zés keletkezésének kérdését:

Az *ei* > *é*, illetőleg *ei* > *i*, valamint az *ē* > *é*, illetőleg *i* > *i* hangfejlődések következtében a magyar nyelvben külön-külön nyelvjárási területekre korlátozódva egymás mellett éltek egyes szavak *é*-zõ és *i*-zõ változatai. Ezek mellett azonban volt egy sereg szavunk, amelyek mindaddig csak *é*-zõk voltak. Ezek mellé az *é*-zõ alakok mellé az *i*-zõ nyelvjárásokban később — az *é*-zõ és *i*-zõ alakpárok tömegének analógiájára — *i*-zõ alakok keletkeztek.

Az analógia emez érvényesülésének folyamata lényegében azonos azzal, amit eddig általában *é* > *i* zártabbá válásnak neveztek, hiszen az eredmény

¹ Vö.: Simonyi, TMNy.; Horger, MNyj. 54 kk. és Für nél idézett egyetemi előadásait, továbbá Für i. m.

így is, úgy is egy és ugyanaz: *i*-ző alakok az egykori *é*-ző alakok mellett, illetőleg helyett. Az *i*-zés keletkezésének megmagyarázására tehát nem szükséges feltétlenül egy — a XIV—XV. században végbemenő — általános $\bar{e} > \acute{e}$, $\acute{e} > i$ zártabbaválást felvenni.

Az általános $\bar{e} > i$ zártabbaválás elmélete azért válhatott ennyire népszerűvé, mert az *i*-zés keletkezésének vizsgálatában általában figyelmen kívül hagyták az *i*-zésnek a XV. század előtt jelentkező eseteit, és egyáltalán nem vizsgálták meg az *i*-zéssel kapcsolatban a tágabb értelemben vett *é*-zés eseteit sem. De menten rátapintunk ennek a népszerű magyarázatnak Achilles-sarkára, míhelyt azt vizsgáljuk, miért éppen csak azok a bizonyos szavak *i*-zők az *i*-ző nyelvjárásokban.

Az általános $\bar{e} > \acute{e}$, $\acute{e} > i$ zártabbaválás magyarázatának hívei ugyanis azt tanítják, hogy a tágabb értelemben vett *é*-zés a XVI. század előtti \bar{e} -nek *é*-vé való záródásából keletkezett. Szerintük tehát mindazokban a szavakban és járulékokban, amelyekben a XVI. század előtt nyelvemlékeink bizonyosága szerint *é* hangzott, *i* fejlődött, azokban pedig, amelyekben a XVI. század előtt \bar{e} hangzott, *é* fejlődött az *i*-ző nyelvjárásokban a XIV—XV. század folyamán, és ez a hangfejlődés a XVI. század elejére már lényegében befejeződött.

A bonyodalmat itt azok az esetek okozzák, amelyekben a nyelvemlékek szerint a XVI. század előtt ugyan \bar{e} hangzott, ma mégis bizonyos nyelvjárásokban *i*-zők. Ezek közül egyeseket — Fűr szerint — korábbiaknak kell tartanunk, mivel ma nagyobb területen hallhatók (pl. *elig*, *kenyír*, *keresztény*, *nehíz*, *szekír*, *szín* és *tehén*), másokat viszont egészen fiataloknak kell tartanunk, mert ezeket csak egészen szűk területről és csak néhány (1—4) esetben jegyezték fel (pl. *bil*, *cserip*, *egyib*, *ig* 'Himmel', *jil* 'Hälfte', *gige*, *hit* 'hét' számnév, *jig*, *kerik*, *kit*, *kiz*, *közip*, *misz* 'mész ~ meszet', *nyil* 'nyél', *riz* 'rész', *szil* 'Wind' szél ~ szelet', *szemít*, *til*, *tenyír*, *verib* és *visz* 'vész'). „Ezt a jelenséget — mondja Fűr (i. m. 94.) — csak úgy magyarázhatjuk meg, ha feltesszük, hogy a nagyobb területen hallható *i*-ző változatok eredeti \bar{e} -je már igen korán záródott *é*-vé, olyan korban, amikor az $\acute{e} > i$ változásra való hajlam még élénk volt, úgyhogy ezek még részt vehettek a szabályos $\acute{e} > i$ változásban, míg ellenben a többi, csak itt-ott hallható, *i*-ző változatok igen fiatal korúak.“

Mindez azonban csak merő feltevés, amit adatokkal igazolni nem tudunk. Kételkedésünk jogos voltát még jobban támogatja az a körülmény, hogy Fűr és Horger nyelvjárási anyagukat nem az *i*-zés szempontjából készült gyűjtésekből, illetőleg közlésekből merítik, és hogy az *i*-ző anyag értékelésében több módszertani hibát követnek el.

A) A származékokból a tőszó *i*-zésére következtetnek, már pedig maratos példám szerint nem szorul bővebb bizonyításra, hogy az összetételekben és képzős származékokban az *é*-ző tövek és szavak máskép fejlődhetnek, mint az önállóan élő alapszavakban (vö. erre dolgozatom II. része 5. fejezetének 2. pontját.)

B) A köznyelvi változó tövűek nyelvjárási *i*-ző alanyesetét — az *egyib* 'egyéb', *ig* 'Himmel', *tehén* 'tehén', *nehíz* 'nehéz' stb. esetében, az állandó tövű *bír* 'bér', *ig* 'brennt', *jiny* 'fény', *kisz* 'kész', *rig* 'rég' *szomszid* 'szomszéd' félékkel egyforma értékűnek értékelik, és nem vizsgálják meg (de a hiányos gyűjtések alapján nem is áll módjukban megvizsgálni), vajjon ezek *i*-zése nem csak éppen az alanyesetben, illetőleg a szó csonka tövéből alakult ragos alakjaiban jelentkezik-e, és vajjon ugyanabban a nyelvjárásban nem él-e a szó *é*-ző változatban is, amelynek teljes tövében a csonka töbéli *-é* *-e*-vel

váltakoznék, mint magyarbikali példánkban láttuk (vö. dolgozatom II. része 5. fejezetének A) pontját). Közölt martosi és magyarbikali adataim ugyancsak megokolják ennek a kérdésnek a felvetését a változó tövűek *i-ző* változataival szemben.

A korábbi nyelvjárási gyűjtéseinkre jellemző helytelen általánosítások folytán az A) és B) alatt tárgyalt két módszertani hiba már S i m o n y i, H o r g e r és F ü r anyagforrásaiban is érvényesülhetett. Ők tehát akkor követtek el mulasztást, amikor ezt az anyagot a legszerényebb kritika nélkül *i-ző*nek fogadták el, és ennek alapján maguk is helytelenül általánosítottak.

C) Az *i-zés* kialakulásából teljesen alaptalanul kizárják az analógiás hatások érvényesülésének lehetőségét, noha éppen az analógia az a hatóerő a nyelv életében, amely minden korban egyformán működik közre a nyelv szerkezetének építésében. Ezen a ponton azonban ellentmondásba kerülnek önmagukkal. F ü r ugyanis már fenti idézetében is említést tesz bizonyos „igen fiatal korú“ *i-ző* változatokról, a továbbiakban pedig elismeri, hogy „szórványosan még napjainkban is történik *é > i* változás“, hiszen — amint F ü r (i. m. 94) írja — „a nyelvújításkori *erélyes, gép* és *lényeg* szavaknak, vagy a csak néhány évtizedes *méter* (ezt Cz F. szótára még nem ismeril) szónak is van *i-ző* változata. Ez utóbbi szavaknak *i-ző* változatai nyilvánvalóan csak úgy keletkezettek, hogy a beszélők észrevették, hogy az ő megszokott anyanyelvüknek *i* hangja helyett az „urak“ és a városiak a legtöbb esetben *é* hangot szoktak ejteni (pl. nyj. *níp* v. *niz* helyett *nép, néz*), s ezért az uraktól hallott *erélyes, gép, lényeg, méter* szavakat is az ő megszokott nyelvjárásukban *erilyes, gíp, língeg, míter*-nek ejtették. Annak is, hogy az előbb idézett *bél, cserép, ég (eget)*-féle szavakban itt-ott *i* hangot kezdtek ejteni, ugyanez lehet az oka: őrí beszédmódnak vélték az *é* hangú ejtést, s ezért maguk közt, az ő megszokott nyelvjárásukban *i-t* ejtettek az *é* helyébe.“

D) Ez utolsó módszertani hibával kapcsolatban kifogásolhatjuk végül az említett magyarázat merevségét is. E magyarázat szerint csak a XVI. század előtti *é* fejlődhetett *i*-vé, a XVI. század előtti *é*-ből viszont *é* lett, és ez az *é* az *é > i* hangváltozásban már nem vehetett részt, mert az *e > i* fejlődés a XVI. század elejére befejeződött, illetőleg a XVI. század elején állandósult és tovább már nem terjedt. H o r g e r és F ü r ugyan nem mondják ezt ki ilyen határozottan, de abból, ahogy ők az *i-ző* anyagot értékelik, világos, hogy csakis így gondolhatták el az *i-zés* keletkezését, illetőleg kialakulását. Ha ugyanis az *é > i* változás tovább terjedt volna, azaz továbbra is élő tendencia maradt volna a nyelv életében, úgy ma a *fél ~ felet, mész ~ meszel, tenyér ~ tenyeret, csibe ~ csibét*-féle változó tövűek csonka tövéből alakult ragos-képzős származékok is *i-zők* lennének az *i-ző* nyelvjárásokban. Ezek pedig általában ma sem *i-zők*.

Először is nem biztos, hogy a nyelvemlékeinkben *é*-s, illetőleg *é*-s ejtésre valló hangjelölésű szavak az egész magyar nyelvterületen *é*-vel, illetőleg *é*-vel hangzóttak, hiszen kétségtelen, hogy nyelvemlékeink nyelvjárási sajátosságokat őriznek. L a z i c z i u s (MNyj. 28) a mai nyelvjárásokból több olyan *é*-vel hangzó szót idéz, amelyeket nyelvemlékeink *é*-vel írnak. Másodsor: az eredeti *é*-t bármikor *é* válthatta fel, és fordítva, hiszen az ilyen hangátcsapások — L a z i c z i u s (i. h.) szerint — „egymáshoz közelálló hangoknál egészen természetesek“. Végül kérdés, vajon valóban megállt-e az *é > i* hangváltozás terjedése a XVI. század elején. Éppen a F ü r idézte példák bizonyítják, hogy az *é > i* fejlődés a beszélők „kétnyelvűsége“,¹ illetőleg az analógiás

¹ Nyelvjárásstudományi szempontból kétnyelvűnek kell minősítenünk mindenkit, aki saját nyelvjárásán kívül még egy nyelvjárást (ideértve ma a köznyelvet is) beszél, illetőleg ismer.

hatások folytán mindenkor lehetséges volt. Éppen ezek a példák mutatják, hogy az $\acute{e} > i$ hangváltozás a XVI. század elején túl is terjedt, sőt, még ma is élő hatóerő az i -zésnek és az i -zés mértékének alakításában.

Az $\acute{e} > i$ fejlődés tehát azokban a szavakban és járulékokban is érvényesülhetett volna a XVI. század eleje óta, amelyekben a XVI. század előtt kétségtelenül \bar{e} hangzott. Hogyan lehetséges hát mégis, hogy az i -ző nyelvjárásokban általában nem i -zők a *fél* ~ *felet*, *jég* ~ *jeget*, *cserép* ~ *cserepet*, *csibe* ~ *csibét* típusú, $\acute{e} \sim e$ hangokat váltakoztató, változó tövűek. Az $\bar{e} > \acute{e}$, $\acute{e} > i$ általános zártabbaválás magyarázata tehát egyáltalán nem fejt meg, miért nem érte az $\acute{e} > i$ hangváltozás az i -ző nyelvjárások \acute{e} -ző elemeit is. Ennek a megállapításomnak az igazságát csak az vonhatná kétségbe, aki feltenné, hogy a nyelvet beszélők tudatában mindenkor élt volna az egyes szavak hangtörténeti múltjának ismerete és e múlt nyomainak a megőrzésére irányuló szándék. Természetesen nincs és nem is akadhat magyar nyelvész, aki ezt a feltevést megkockáztatná.

Az elmondottak alapján tehát világos, hogy az i -zés és az i -zés körébe tartozó tágabb értelemben vett \acute{e} -zés keletkezését és mai állapotá váló kialakulását nem szabad a fentebb bírált népszerű magyarázat értelmében ilyen — tetszetős módon bár, de — mereven XVI. század előtti $\bar{e} > \acute{e}$, illetőleg XVI. század előtti $\acute{e} > i$ hangváltozásokká egyszerűsíteni, hanem új szempontjaim érvényesítésével kell felhasználnunk az i -zés eddigi irodalmát, ugyancsak e szempontok alapján össze kell gyűjtenünk az i -zés teljes anyagát az egész magyar nyelvterületről, és ezek után rugalmasabb, megnyugtatóbb, valószínűbb magyarázatot kell keresnünk.

2. Néhány szempont az i -zés történetének vizsgálatához.

A fent bírált magyarázat merevsége onnan ered, hogy a vizsgált jelenséget a beszélők tudatától független valóságként kezeli és értékeli. Nem kell sok szót vesztegetnünk arra, hogy bebizonyítsuk, mennyire helytelen ez különösen az i -zés esetében, hiszen ebben az esetben — a diakrónia szempontjából — hangfejlődésről, illetőleg hangfejlődésekről van szó. Már pedig világos, hogy semilyen hangfejlődés nem megy végbe a nyelvet beszélőktől függetlenül.

Ezt az igazságot tartva szem előtt, a II. rész 3. és 4. fejezetében közölt nyelvjárási anyagunk alapján nagyjából megfelelhetünk erre a két kérdésre: a) *miért éppen csak bizonyos szavak i -zők?* b) *miért nem érte az $\acute{e} > i$ hangváltozás a tágabb értelemben vett \acute{e} -zés eseteit is?*

Az a) kérdésre tulajdonképpen már megfeleltem a III. rész 1. fejezetében, ahol az i -zés keletkezésével foglalkoztam. Ha pedig most a b) kérdésre is meg akarok felelni, a tágabb értelemben vett \acute{e} -zés eseteit A) a változó tövűek és B) az állandó tövűek csoportjára kell osztanom, és a két csoporttal külön-külön kell foglalkoznom.

A) Szerintem a *bél* ~ *belet*, *ég* ~ *eget*, *ér* ~ *eret*, *fél* ~ *fele*, *két* ~ *kettő*, *mész* ~ *meszet*, *réz* ~ *rezet*, *téj* ~ *tejet*; *cserép* ~ *cserepet*, *gyüker* ~ *gyükeret*, *levél* ~ *levelet*, *tenyér* ~ *tenyeret*, *veréb* ~ *verebet*; *csibe* ~ *csibét*, *elme* ~ *elmét*, *jérce* ~ *jércét*, *rőzse* ~ *rőzsét*, *szüle* ~ *szület*, *vese* ~ *vesét* stb. félék azért nem i -zők, mert ezek kéttövűek, és a teljes többeli e megakadályozta a csonka töben az $\acute{e} > i$ hangfejlődést. Ha ugyanis az \acute{e} i -vé vált volna ezeknek a szavaknak a csonka töből alakult alakjaiban (*ig*, *igbe*, *igre* stb.), a teljes töből alakultak pedig továbbra is e -vel hangzottak volna (*eget*, *egek* stb.), a beszélők tudatában az i -s és az e -s alakok elszakadhattak volna egymástól, illetőleg ezek összetartozása elhalványult volna és nem élt volna olyan élenken a

beszélők tudatában, mint az egymáshoz hangképzés és hangminőség tekintetében is közelebb álló $i \sim e$ hangokat váltakoztató alakok.

Ebben a feltevésben következő észrevételeim támogatnak:

a) Azok az eredetileg változó tövűek, amelyek csonka tövében az $i \sim e$ változás megtörtént, teljes tövükben is i -zökké lettek: itt ugyanis bizonyos kiegyenlítődés történt a csonka tö javára, miáltal ezek az eredeti $i \sim e$ -t, illetőleg $e \sim i$ -t váltakoztató tövűek $i \sim i$ -t váltakoztató tövűekké váltak: martosi *fazik* \sim *fazikat*, *fazikak*, *fazikas*. — Ide tartoznak a felsőöri *csivi* \sim *csivit*, *eki* \sim *ekit*, *kivi* \sim *kivit*, *körti* \sim *körtit* stb. félék is.

b) A magyarbikali nyelvjárásban (vö. a II. rész 5. fejezetének A) pontjában közölt példákat) több $e \sim e$, illetőleg $e \sim e$ váltótöví szónak van i -zö változata, de e mellett rendszerint él a szónak e -zö változata is. Az i -zö tö nem váltakozik semmivel, az e -zö tö viszont egy e -zö teljesebb tövel váltakozik.

c) Több váltótöví szónak csonka töbeli i -je a teljes töben zárt e -vel váltakozik, pl.: martosi *kényír* \sim *kényéret*, *lilek* \sim *lileket*, *feketé* \sim *feketit* stb. Ez érthető, mert az i és e közt a hangképzés és a hangminőség tekintetében csak olyan fokú a különbség mint az e és e hangok között.

d) Figyelembe veendő, hogy i -zök az e -zö alapszavaknak azok az összetételei és képzős származékai, amelyekben a beszélők nyelvérzéke nem érzi már az összetétel, illetőleg származék összetartozását az önállóan élő e -zö szóval (vö. a II. rész 5. fejezetének D) pontjában közölt példákat).

e) *Imre* (i. m. 14—5) anyaga alapján a felsőöri i -zö nyelvjárás váltótöveiben a köznyelvi $e \sim e$, illetőleg $e \sim e$ váltakozás helyén $i \sim e$, illetőleg $e \sim i$ váltakozást találunk, pl.: *ier* \sim *eret*, *mész* \sim *meszet*, *riéz* \sim *rezet*; *csecse* \sim *csecsiél* '(gyermeknyelvi) szép', *dinnye* \sim *dinnyiél*, *fene* \sim *feniél*, *lecke* \sim *leckiél*, *mise* \sim *misiél*, *szürke* \sim *szürkiél*, *vese* \sim *vesiél* stb.

Ha jól szemügyre vesszük ezeket az eseteket, rájövünk arra, hogy a felsőöri i -zés tulajdonképpen nem más, mint az $e > i$ hangváltozásra való hajlammal a teljes töbeli e akadályozó hatása következtében i diftongikus félmegoldást eredményező megvalósulása. A számunkra fontos tény az, hogy ebben a nyelvjárásban sem találunk $i \sim e$ váltakozást.

B) Ha a nem váltó töví e -zö eseteket¹ vizsgáljuk, kitűnik, hogy ezt a csoportot több, számos elemet tartalmazó, alcsoportra bonthatjuk.

a) A honfoglalás utáni jövevényszavaink, vagy talán helyesebben a vegyeshangúak csoportja. Ide tartoznak pl.: martosi *cél*, *férc*, *mész*, *béna*, *bérma*, *cédula*, *cékla*, *cérna*, *gége*, *géva* 'golyva' *gléda*, *gyémánt*, *kréta*, *mészáros*, *métó* 'métel', *dögvész*, *néma*, *péláda*, *préda*, *séta*, *tégla*, *téka*, *tészta*, *tréfa*, *csádé* 'nádféle', *fillér*, *gallér*, *hóhér*, *káré* 'kétkerékű, ökrösfogatú jármű', *katé*, *kávé*, *kondér*, *pocséta* 'pocsolya', *sérét* stb.

b) Az idegen szavak csoportja. Ilyenek pl.: martosi *egzeczéroz*, *gavallér*, *pallér*, *parádé* stb. — Tulajdonképpen ebbe a csoportba tartoznak az i -zö nyelvjárások azon szavai is, amelyek ugyan az ősbibb szókincshez tartoznak, csak nem voltak általánosan elterjedtek az egész nyelvterületen, és csak újabban kerültek be egy-egy i -zö nyelvjárásba.

c) A műveltségi rétegszók, amelyek a szószék, könyv, iskola, sajtó és rádió útján kerültek a nyelvjárásba, itt azonban még mindig érződik műveltségi eredetük. Ilyenek pl.: *cé* 'céh', martosi *dél* 'világtáj', *év* (köz-

¹ Ebben a fejezetben csak martosi adataimra támaszkodhatom, mert a tágabb értelemben vett i -zés eseteit az i -zés eddigi irodalmában nem tárgyalták.

használatú az *eszlendő*), *kén* 'sulphur', *sérv*, *ékszér*, *érdem*, *érém*, *lékcső*, *légzis ménhal*, *cserkész*, *estvéj*, *mütét*, *patécs* 'kiütéses, himlőszerű betegség', *idéz intéz*, *födélzet*, *kémény* (új fogalom: a régi nyitott tűzhelyes ház kéményét *kürtő*-nek nevezték; van különben már *i-ző*: *kiminy* változata is) stb.

d) Nyelvújítási szavak, pl.: *martosi cincér*, *pincér*, *lüzér*, *étvágy* stb.

e) Tulajdonnevek, pl.: *martosi Bécs*, *Éva*, *Géza*, *Jézus*, *Kecskemét*, *Péter* stb.

f) *i-ző* alaki megfelelőikkel ellentétpárokat alkotó szavak (*martosi* példáimat I. a II. rész 1. fejezetében).

g) Azok a szavak, amelyek *é*-je a szó rokonságában *e*-vel váltakozik. Ide tartoznak pl.: *martosi éhes*, *éhomra* ~ *mégehül* / és (kötőszó) ~ *es* / *néni*, *néne* ~ *nene* / *vész* ~ *veszíjjés*, *veszedelém* / *oszté* ~ *osztén*, *oszténd* / *véle* ~ *vele* / *kén* ~ *kenek*, *kensz* stb. / *tér* ~ *terül* / *vét* ~ *veték*, *vetis* stb. / *vész*, *elvész* ~ *veszit* / *észlel* ~ *eszés* stb. / *térit*, *tériget* ~ *terel* / *cserél* ~ *csere* / *dörékdék* ~ *döre* / *büszkélkedik* ~ *büszke* / (*kencse*-) *fencsél* ~ **fencse* / *gyöngélkedik* ~ *gyöngé* / *leckészet* ~ *lecke* / *metél* ~ *metellis* 'kivágott rá-tétes kézimunka' / *zenél* ~ *zene* / (*cé*)*béli* ~ *belöl* stb. — Ezek a szavak vég-eredményben ugyanúgy viselkednek és ugyanolyan elbírálás alá foghatók, mint az A) csoportban tárgyalt szavak, a különbség köztük csak az, hogy amazokban az *é* ~ *e* váltakozás a szó ragos, illetőleg képzős alakjaiban él, míg emezeknél az *é* ~ *e* váltakozást a szó rokonságában találjuk.

h) Az egyik előző csoportba sem osztható szavak kis csoportja, pl.: *martosi él* (*éles*, *életlen*), *kés*, *térgy* 'térd', *jüzér*, *töcsér*, *ismét*, *ért*, *érez*, *izé* (*izél*) stb. Ennek a csoportnak azonban — az előző csoportok nagyságához képest elenyészően kevés tagja van. Ezek közül több ismeretlen, illetőleg bizonytalan eredetű; nincs kizárva tehát, hogy közülük néhány az a) alcsoportba tartozik, — több pedig igen ritkán előforduló szó.

Az a) — d) alcsoportokba sorolt szavak a nyelvjárásban idegennek érzett elemek. Ezekben az *é*-zést a stilus (érzelemkifejezés, hangulat kifejezés) eszközöként kell értékelnünk: az *é* a szó idegen, illetőleg műveltségi eredetét jelzi.

Figyelemreméltó ebből a szempontból nézve a *martosi cél*, *egzecsóroszat*, *férc*, *gléda*, *ténta* jövevényszavak esete. Ezekben ugyanis átadónyelvi előzményeik alapján *i* ~ *i* hangot várnánk az *é* helyén. Ezekben a ritka szavakban az *é* az idegen eredet érzetetésének szükségéből csak *i-ző* nyelvjárásban fejlődhetett az eredeti *i* ~ *i* helyén, mint ahogy nem *i-ző* nyelvjárásokból ki is tudjuk mutatni a *martosi férc*, *egzecsóroszat*, *ténta i-ző*, illetőleg *i-ző firc* ~ *fircel*, *egzecsóroszat*, *tinta* változatait is.

Az e) alatt említett tulajdonnevek *é*-zése nem okozhat különösebb fejtörést, ha meggondoljuk, hogy a tulajdonnevek a közneveknél általában konzervatívabb magatartásúak, és hogy az idézett tulajdonnevek közt van több idegen eredetű is.

Az f) alcsoportba sorolt szavak *é*-jének megőrzését a jelentésbeli elkülönülést kihangsúlyozó alaki elkülönítés célszerűsége teszi érthetővé.

A g) alcsoportban idézett példák — az *é* ~ *e* váltakozás révén — tulajdonképpen az A) csoportba tartoznak. Megmaradásukat ugyanúgy magyarázom, mint az A) csoport többi tagját.

A h) alatt felsorolt *é-ző* szavak *é*-jének megmaradását nem tudom magyarázni. Valószínűnek tartom azonban, hogy egy részük (az ismeretlen

és bizonytalan eredetűek) tulajdonképen az *a)*—*d)* alcsoportokba tartozik. másikk részük pedig kétnyelvű környezetben érvényesülő analógiás hatások eredménye. Az ebbe a csoportba tartozó eseteknek száma azonban olyan csekély, hogy aligha zavarhatják számottevő módon magyarázatomat.

*

Végeredményben tehát az *i*-zés és az idetartozó tágabb értelemben vett *é*-zés keletkezéséről és mai állapottá való kialakulásáról vallott felfogásomat röviden a következőképen összegezhetem :

Az *ei* diftongus egyhangúsodásával, illetőleg az *ē*-zō és *i*-zō alakpárok nyúlásával a nyelvterület egyes részein *i*-zō, más részein *é*-zō alakok keletkeztek, majd az *é*-zō, illetőleg *i*-zō alakpárok tömegének hatása alatt az addig csak *é*-zō alakok mellé az *i*-zō nyelvjárásokban *i*-zō alakok keletkeztek. Az *ē > i* hangváltozás a kétnyelvű nyelvjárási környezetben érvényesülő analógiás hatások útján tovább terjedt. Az *é*-zō alakok megőrződését az *é : ē : e* hangok minőségi összetartozása, továbbá az, hogy az *é*-zést az *i*-zés mellett a jelentések differenciáltságának a kifejezésére lehet kihasználni, végül az *é*-zō nyelvjárásokból, illetőleg az irodalmi és a köznyelvből származó analógiás hatások érvényesülése magyarázzák.

Sulán Béla.